

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЦЕНТР ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ
ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ
НОВОВВЕДЕНЬ
В УПРАВЛІННЯ ПТО РЕГІОНУ**

Посібник

Київ
Педагогічна думка
2013

УДК 377.014.5:005.591.6] (07)
ББК 74.56я7
К18

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Львівського науково-практичного центру
професійно-технічної освіти НАПН України
(сесія від № 10 від 21 листопада 2012 р.)*

...упник директора навчально-
... Львівській області.
... центру професійно-прак-

Розділ
Теорет
в управ

Розділ 2
Навчальн
в управ

Камінецький Я. Г.

К18 Теоретичні та методичні засади реалізації нововведень управління ПТО регіону: посібник / Камінецький Я. Г., Вачевський М. В., Клим Б. І., Криницька Л. Я., Сліпчишин Л. В. — К.: Педагогічна думка, 2013. — 240 с.
ISBN 978-966-644-349-9

Розкрито теоретичні та методичні засади реалізації нововведень в управління професійно-технічною освітою, впливу інновацій на модернізацію сучасної моделі управління розвитком професійно-технічної освіти, що зорієнтована на кінцевий результат. Для керівників і педагогічних працівників професійно-технічної освіти.

УДК 377.014.5:005.591.6] (07)
ББК 74.56я7

Розділ 3.
Нові підхо
3.1. С
3.2. С
3.3. С
3.4. П
3.5. Н

© Львівський науково-практичний центр ПТО
НАПН України. 2013
© Педагогічна думка. 2013

ISBN 978-966-644-349-9

Розділ 4.

Організація професійно-практичної підготовки робітників сфери послуг з числа незайнятого населення у професійно-технічних навчальних закладах (Криницька Л. Я.)	169
4.1. Концептуальні засади та принципи організації професійної підготовки підприємців сфери послуг із числа безробітних.	170
4.2. Організація професійно-практичної підготовки незайнятого населення до підприємницької діяльності у сфері послуг в умовах навчально-виробничого комплексу «ПТНЗ — центр зайнятості — приватне підприємство»	172
4.3. Навчально-програмна документація професійної підготовки безробітних до підприємницької діяльності у сфері послуг (перукарська справа)	178
4.4. Використання інтерактивних методів проведення занять та оцінка і самооцінка якості підготовки підприємців	183

Розділ 5.

Організація творчої діяльності учнів ПТНЗ (Сліпчишин Л. В.)	194
5.1. Підготовка фахівців до творчої професійної діяльності	194
5.2. Творча активність особистості як педагогічна проблема	199
5.3. Організація творчої діяльності учнів у навчальному закладі	215
5.4. Залучення учнів до творчої діяльності.	223
5.5. Модель організації творчої діяльності учнів у системі «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітничка академія»	231

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПТНЗ

Стратегічні орієнтири кожної держави спрямовані на економічне зростання, яке у сучасних умовах залежить від ефективності інтеграції інтелектуального потенціалу, науково-технічної та технологічної баз суспільства з ринковими механізмами. Якщо інтелектуальний потенціал розглядати з позицій інтегративного підходу, то він включає потенціал найважливіших аспектів суспільного життя людини — духовний, моральний і творчий. Тільки духовно-моральний фахівець спрямовує свою творчість на благо суспільства. За законами синергетики відбувається взаємозв'язок і взаємовпливи науки, технологій, виробництва та освіти, результатом чого є поява інновацій, які здатні спровокувати прориви в технологічному розвитку, скерувати в певному напрямі науково-технічний прогрес і сприяти ефективнішому функціонуванню відповідних галузей економіки. Завданням держави є створення національної інноваційної системи, в якій вирізняють два аспекти: технологічний, що сприяє виникненню інновацій, та соціально-економічний, що допомагає реалізуватися інноваціям і виникнути нововведенням. В основі виникнення інновацій і нововведень лежать творча ідея, творчий задум і професійна творча діяльність.

5.1. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО ТВОРЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дослідження методологічних основ професійної діяльності людини дозволило дійти висновку про те, що стратегія цієї діяльності залежить від тих явищ і подій, які лежать в основі прискорення розвитку науки, технологій і виробництва, виникненню чи занепаду галузей промисловості. До основних технологій, які забезпечуватимуть добробут держав у XXI сторіччі.

відносять: мікроелектроніку, біотехнології, нові галузі матеріалознавства, телекомунікації, виробництво сучасних транспортних засобів (наприклад, авіалайнерів), механізованих пристроїв і роботів, комп'ютернеобладнання і програмне забезпечення [21, с.30]. Основою успішного розвитку цих галузей є квантова, комп'ютерна і біомолекулярна революції. Синергія здобутків цих революцій через величезний потік інформації призведе до перерозподілу в сфері зайнятості, виявляючи ті робочі місця, які в майбутньому мають перспективу до зникнення. До таких належать ті робочі місця, на яких виконуються роботи монотонного характеру, а саме: роботи, пов'язані з веденням різних каталогів; посередницькі роботи тощо. Монотонні роботи характерні для масового виробництва, тому робітники, що працюють там, є першими кандидатами на звільнення. Проте є багато робочих місць, на які завжди буде попит, незважаючи на інформаційний бум. Очевидно, що вони передбачатимуть індивідуальний підхід, спеціалізацію і виявлення творчості. Ці робочі місця виникатимуть у таких напрямках: наука і технологія, програмне забезпечення, інформаційні послуги, висококваліфікована робоча сила (як з вищою освітою, так і без), сфери послуг і розваг, медичні працівники і біотехнологи [21, с.180]. Висококваліфікована робоча сила потрібна на таких ділянках роботи, де виявляються професійна компетентність, творчий підхід і відповідальність. Отже, найбільш вразливими з точки зору потенційної зайнятості є робітники низької кваліфікації, в яких відсутнє прагнення йти в ногу з часом.

Сьогодні перед кожною людиною відкривається широкий спектр можливостей професійного зростання, обмеженням для якого є її освітній рівень, активність і рівень особистісного творчого потенціалу. В першу чергу це стосується фахівців з актуальних професій, тобто тих, які на ринку праці є дефіцитними з таких причин: через низький рівень зарплати зменшується кількість бажаючих займати пропоновані робочі місця, хоча претенденти є; відсутність претендентів на робочі місця з професій, які останнім часом втратили престижність, але потреба в них є гострою — токарів, фрезерувальників, зварювальників тощо; потреба у фахівцях з нових професій, підготовка яких ще недостатньо відрегульована (в галузях, які швидко розвиваються). Творчо активний робітник має великі шанси розвитку: може реалізуватися: по вертикалі — від робітника до керівної посади в середній або вищій ланках управління, по горизонталі — працівник опановує спеціальності споріднені профілю підготовки або ні (залежно від ситуації).

У зв'язку з соціально-економічними перетвореннями в суспільстві змінились вимоги до змісту професійної підготовки фахівців. Ці вимоги сформувались під впливом таких чинників: *об'єктивних* — суспільно визначений рівень освіти молоді, прогресивні зміни в науці, техніці, технології, методологічні позиції професійної педагогіки; *суб'єктивних* — пріоритетні позиції держави, досконалість законодавства про освіту, працю, соціальне партнерство тощо.

У багатьох працях, що стосуються управління людськими ресурсами, обґрунтовується проблема створення умов для «добровільної інтенсифікації

праці і потенціалу співробітників в інтересах організації», яка «забезпечує співробітникам задоволення багатьох потреб у розвитку і підвищенні професійного та загальноосвітнього рівня» [33, с. 68]. У контексті такого управління взаємодія працівника й організації (підприємства, закладу тощо) характеризується особливостями, які потрібно враховувати при організації трудової діяльності людини. По-перше, людина прагне професійного визнання і може його одержати, відкликаючись на потреби організації. Зі свого боку організація зацікавлена у цьому, адже така налаштованість персоналу є запорукою успіху на ринку. По-друге, успіхи організації на ринку залежать від рівня соціально-економічних показників роботи працівників: продуктивності праці, ефективності трудової віддічі, якості праці, розкриття творчих можливостей кожного працюючого. Якісні характеристики персоналу, а саме: професійний особистісний інтерес, мотивація, потреба в професійній та особистісній самореалізації, психофізичні якості, необхідні фахівцю конкретної професії, є основою для конкурентоспроможності підприємства (організації) на ринку. А це передбачає орієнтацію керівництва на інноваційні стратегії і тактики управління, однією з яких є гнучке і адаптивне застосування виробничого персоналу, підвищення його творчої активності, розвиток здібностей і професіоналізму, що дає можливість перетворити його у ресурс, який постійно вдосконалюється.

Перехід до ринкової економіки супроводжувався структурними змінами в господарстві держави, внаслідок яких змінилось співвідношення між підприємствами за різними ознаками, та виникла низка проблем: *за спеціалізацією* — скоротилась кількість спеціалізованих підприємств, тих, що не витримали конкуренції на ринку і вивільнили велику кількість працівників; *за формою власності* — стали переважати приватні підприємства, що викликали проблеми з підготовкою молодих кадрів для промисловості; *за розмірами* — різко скоротилась кількість великих, натомість почали з'являтися малі й меншою мірою середні підприємства (правда, залежно від галузі) тощо. У цій трансформації важливим моментом є те, що поряд з іншими перевагами, малі підприємства дають можливість швидше реалізувати інновації, окупити витрати і забезпечити суспільство додатковими робочими місцями. При зміні кон'юнктури на ринку для таких підприємств зростає значення багатопрофільної праці. Протягом останніх років, внаслідок майнового розширення населення, з'явилась потреба у виготовленні ексклюзивних товарів, які найчастіше виготовляються вручну (що часто потребує особливих умінь, які освоюються в конкретних навчальних закладах). Отже, задовольняючи життєво необхідну потребу — фінансово забезпечити своє існування, людина повинна швидко пристосовуватись до змін в економічному житті через професійну діяльність, тобто до змін зовнішнього оточення або внутрішньої структури організації. А засобом соціальної адаптації стають творчі здібності особистості.

У процесі трудової діяльності людина вирішує дві власні проблеми: здобуває засоби до існування і реалізується як професіонал. Проте, залежно від

пошукової активності, яка лежить в основі будь-якої діяльності, результативність є різною. Якщо ця пошукова діяльність за своєю сутністю є творчою, то саме через неї виявляється ставлення людини як суб'єкта до матеріального світу, має місце якісне перетворення дійсності. У цьому контексті слушною є думка про те, що «творчість (у тих чи інших виявах), з одного боку, є умовою виявлення творчої активності, а з іншого боку — і це особливо важливо — творча активність знаходить своє відображення в особистісних якостях людини. І якщо творча діяльність сприяє формуванню рис і якостей, характерних для творчої активності особистості, то не меншою мірою ці якості сприяють привнесенню у діяльність елементів творчості» [27, с.7]. Розвиток творчої активності залежить від мотивації, змісту і можливостей діяльності, в той час, як «праця виступає як діяльність у завзятому пошуку нових технологічних вдосконалень, в сміливих технічних розрахунках, в роботі раціоналізаторів і винахідників» [24, с.215]. Тому розуміння перспектив розвитку різних галузей економіки взагалі й країни зокрема, передбачає глибоке переосмислення значущості праці, творчого підходу до вирішення як професійних, так і життєвих проблем.

До найважливіших напрямів інноваційно-педагогічної діяльності відносять: уточнення обсягу та змісту предметів, що вивчаються, на основі інтегративного, компетентнісного і діяльнісного підходів; чітке визначення основних понять і провідних ідей з кожного предмета, відображення нових досягнень у професійній сфері; озброєння учнів знаннями і практичними вміннями та навиками творчої діяльності, для чого в зміст професійно-технічної підготовки вводять такий матеріал, який сприяє розвитку творчого мислення і здібностей учнів; удосконалення профільного навчання в старшій школі та професійного навчання в ПТНЗ; забезпечення наступності навчання на всіх рівнях освіти; відповідність змісту професійно-технічної освіти світовим стандартам.

Для більшості робітників шлях професійного удосконалення починається з професійно-технічного навчального закладу, в якому учнів залучають до творчості в різних видах діяльності. До напрямів удосконалення організації творчої діяльності учнів у навчальному закладі можна віднести: створення відповідних умов (психологічних, педагогічних і науково-методичних); упродовження в педагогічну практику найновіших досягнень в галузі психології та педагогіки; розвиток психолого-педагогічних принципів, спрямованих на творчість особистості; удосконалення змісту професійно-технічної освіти на основі діяльнісного, інтегративного та компетентнісного підходів; застосування психологічних механізмів підвищення творчої активності учнів; підвищення готовності педагогів організовувати творчу діяльність учнів.

Розроблення змісту професійно-технічної освіти потребує врахування двох аспектів: предметного і психологічного. Психологічний аспект відображає природні, індивідуально-психологічні властивості й особливості учнів, співвідношення моделей навчання (розвивальна, особистісна і проблемна), які застосовуються конкретно педагогом на занятті. Педагогічний

аспект включає: провідні принципи, зміст професійної підготовки, підготовку педагогічних кадрів до організації творчої діяльності учнів, особливості організації творчої діяльності учнів на теоретичному і виробничому навчанні та в позаурочній роботі.

Методологічні основи творчої навчальної діяльності визначають концепції (освіти взагалі і конкретного виду зокрема), принципи, нормативні документи. Концепція розглядає комплексне психолого-педагогічне забезпечення творчої діяльності учнів в навчальному закладі. До неї входять провідні принципи, чітке цілепокладання, визначення пріоритетних завдань, розробка змісту, методичні (технологічні) аспекти, контингент учнів, професіоналізм педагогів. Організація творчої діяльності учнів у навчальному закладі забезпечується конкретними програмами, їх методичним супроводом, навчально-методичними комплексами для навчання педагогічних кадрів і здійснюється на основі розробленої моделі.

Провідні принципи творчої навчальної діяльності: визнання права особистості на самовизначення та самореалізацію; єдність і цілісність освіти; творча співпраця у продуктивній діяльності; розвиток індивідуальності кожної особистості в процесі навчання; системна організація управління творчою діяльністю в навчальному закладі. Провідним концептуальним положенням Закону України «Про професійно-технічну освіту» визначено, що навчання професійної діяльності учнів має здійснюватися виключно на особистісній основі, з максимальним розвитком у них готовності до творчості у різних сферах життєдіяльності людини [12]. Ці вимоги стають надзвичайно актуальними в умовах ринкової економіки, коли відбір претендентів на робочі місця здійснюється на конкурентній основі. У зв'язку з цим набуває особливої важливості забезпечення цілеспрямованої роботи педагогів на розвиток інтелектуальних і творчих здібностей особистості учнів у процесі навчально-пізнавальної діяльності у професійно-технічних навчальних закладів.

Основною метою професійно-технічної освіти є підготовка кадрів для здійснення всіх технологічних операцій на будь-якій ділянці функціонування суспільства як соціальної, так і виробничої структури. Якщо ці операції є відносно стабільними в часі (для традиційних професій — слюсар механоскладальних робіт, токар, зварювальник, ливарник тощо), то в організаційному аспекті підготовка за такими професіями не становить проблем. у той час, як впровадження принципово нових виробничих технологій розтягується на достатньо тривалий період саме через підготовку кадрів для їх обслуговування. Сьогодні ситуація змінилася, і навчально-виховний та навчально-виробничий процес спрямовуються на підготовку кваліфікованого робітника відповідно до вимог технологічного розвитку галузей економіки. Формування творчої, ініціативної особистості, високого рівня професійної компетентності, здатної до самоорганізації та самореалізації у професійній діяльності, готової до вирішення виробничих і соціально-економічних завдань. Оскільки творцем, як і інтелектуалом, не народжуються, все залежить

від того, які можливості надасть оточення для реалізації того потенціалу, який різною мірою властивий кожній людині.

Період навчання в ПТНЗ є важливим для майбутнього професійного успіху, оскільки в ньому активізується процес соціалізації учня як майбутнього фахівця, тому важливо врахувати дію всіх чинників на розвиток творчої активності учнів. Ці чинники можна поділити на суб'єктивні та об'єктивні. До *суб'єктивних* чинників належать: освітній рівень, наявність творчих здібностей, особистісні якості, індивідуальний рівень підготовки до реалізації творчої діяльності; до *об'єктивних* — рівень матеріальної бази закладу, використання інноваційних технологій і методик навчання, створення відповідного навчального середовища, готовність викладачів і майстрів виробничого навчання до творчої роботи з учнями, до роботи з обдарованими учнями. Важливим напрямом творчої роботи з учнями є діяльність гуртків, зокрема професійно орієнтованих, які працюють не лише в межах ПТНЗ, але й у позашкільних закладах.

5.2. ТВОРЧА АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Основною метою педагогіки як науки про виховання та навчання була підготовка кадрів для здійснення всіх технологічних операцій на будь-якій ділянці функціонування суспільства, соціальної чи виробничої структури. Ще сторіччя тому людина народжувалася і жила в оточенні об'єктів, що були створені її руками і практично не змінювались упродовж усього її життя. Передача знань, тобто уміння працювати з цими об'єктами, відбувалася найчастіше у вигляді діяльності за принципом «роби, як я». Впровадження принципово нових технологій розтягувалося на достатньо тривалий період, і з підготовкою кадрів для їх обслуговування не було особливих проблем.

Сьогодні кваліфікація сучасного робітника має відповідати вимогам технологічного розвитку галузі, коли актуальною стає стратегія поведінки в професійній діяльності «подумай і зроби сам», яка відповідає другому типу орієнтовної основи діяльності. У цьому разі на перше місце виходить не стільки навчання способу дії в конкретній ситуації, скільки аналізу завдання, самостійному пошуку засобів і способів його виконання.

Є різні форми творчості. У найширшому розумінні творчість — це власності неживої та живої природи. У живій природі творчість охоплює як діяльність окремої людини, так і життя суспільства. Творчість у житті людини займає важливе місце, адже вона впливає на всі аспекти, чого б вони не стосувалися. Одним з аспектів є її поведінка, в якій розрізняють дві однаково важливі складові — теоретичну і практичну. Вони переплітаються і, залежно від обставин, взаємно доповнюють одна одну за допомогою творчих здібностей людини. Оскільки в теоретичній поведінці переважає мислення, а в практичному інтелекті — інтуїція, посередником між ними є уява. Завдяки розвиненості уяви здійснюється найефективніші перетворення дійсності.

Творчі здібності людини мають пряме відношення до її практичної діяльності. На думку багатьох науковців, творчі здібності особистості розвиваються і виховуються в конкретній діяльності [4; 7; 9; 11; 16; 18—20; 23; 29]. Зокрема, А. Маслоу визначає творчість як «здатність виражати ідеї та почуття відкрито і без страху потрапити у смішне становище, а також схильність до всього підходити творчо, наприклад, конструювання та моделювання одягу, ведення домашнього господарства та інше» [19, с. 104]. У такому аспекті творчість розглядається, як залежна від психологічної структури особистості, від її якостей і здібностей. Творча особистість визначається як суб'єкт творчих соціальних відносин і продуктивної творчої діяльності з притаманними їй розвиненими, системно пов'язаними творчими якостями, які забезпечують створення нових, суспільно значущих результатів [23, с. 68]. Розвиток творчих здібностей стає можливим тоді, коли має місце творча спрямованість не лише навчально-виховного процесу як в урочний, так і позаурочний час, але й професійної діяльності. Щоб цей процес був ефективним, вже в професійній школі має бути створена система творчого ставлення до навчальної і навчально-професійної діяльності. Основним завданням застосування цієї системи в навчальному закладі є навчити учнів як майбутніх професіоналів мислити і діяти творчо.

У зв'язку з тим, що професійне зростання особистості пов'язане з її творчим зростанням, і цей процес є безперервним, його результативність залежить від підготовки до нього тих, хто навчається (учнів і студентів). Одним із ключових моментів гуманістичної психології А. Маслоу є визнання пріоритету творчої сторони в житті людини, коли творчість розглядається як найуніверсальніша характеристика людей, що приводить їх до різних форм самовираження. Послідовне розташування основних потреб в ієрархії потреб людини (за А. Маслоу) є основним принципом, що лежить в основі організації мотивації людини. Людині властиво прагнути творчої реалізації, адже одним із головних чинників творчого зростання є виробнича потреба працюючої людини досягати необхідних результатів. Проте існують випадки, коли не потреби є активізуючим чинником, а сильні за своєю потужністю цінності та ідеали, які спонукають людину, незважаючи ні на що, розвивати свої здібності та таланти. Саме такий чинник є найбільш бажаним, адже його існування свідчить про певний рівень акмеологічної культури в людини.

Вершиною ієрархії потреб людини є потреби самоактуалізації, завдяки реалізації яких людина стає тією, якою може стати, добивається найповнішого застосування своїх здібностей і талантів. Як доповнення до ієрархічної концепції мотивації А. Маслоу виділив ще дві групи потужних мотивів, що впливають на мотивацію людини: *дефіцитні мотиви*, що складають дефіцитарну мотивацію, спрямовану на зміну існуючих умов, які сприймаються як неприємні, здатні викликати напруження; *мотиви зростання*, що мають віддалені цілі та пов'язані з намаганням людини актуалізувати власні можливості, які можуть частково перетворюватись у метапотреби і цінності, домінуючі в професійній діяльності особистості. З точки зору максимального

виявлення творчості, мають сформуватись мотиви зростання, достатні для того, щоб людина зробила значне зусилля для використання повною мірою своїх можливостей. Якщо людина вмотивована, вона прагне вершинного переживання, яке часто стає головною причиною змін у житті [36, с.482—522].

Людина є носієм певних здібностей, серед яких деякі можуть бути унікальними. Ці здібності є цінними лише тоді, коли людина може їх застосувати, тобто виконувати дії. Відповідно до принципу єдності психіки та діяльності (який розробив Л. С. Виготський, продовжили його вивчення О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, П. Я. Гальперін тощо) психіка зароджується у власній діяльності людини і одночасно є предметною діяльністю, що перенесена до неї та перетворена. Під час перетворення всередині ця діяльність скорочується, тобто оптимізується. Розвиток психічних утворень (здатки, здібності, нахили) у людини відбувається за таких умов [15, с.8]: «зовнішня предметна діяльність людини, що дає визначений (цілями) вплив на предмети зовнішнього навколишнього світу; власні дії тієї людини, у якої формуються відповідні психічні утворення; перетворення зовнішньої діяльності у внутрішню — інтеріоризація». При дотриманні цих умов психіка людини стає знаряддям, який вона може застосовувати як «інструмент», завдяки якому її здібності будуть дієвими. Освоюючи систему способів, які відповідають психологічним особливостям її особистості, людина прагне до найкращої діяльності, компенсуючи слабкі сторони своїх типологічних особливостей і застосовуючи свої найкращі переваги [2, с.63].

Базовою умовою формування творчих здібностей (креативності) є наявність творчої мотивації особистості, тобто бажання досягти певних успіхів у діяльності. Оскільки самого бажання є замало, людина повинна діяти, виявляючи активність. Творча активність людини визначається її внутрішньою мотивацією, що проявляється в особливих умовах життєдіяльності. В. М. Дружинін запропонував модель, яка дає можливість зрозуміти зв'язок інтелекту людини з креативністю і з успіхами в професійній діяльності, — модель інтелектуального діапазону. Відповідно до цієї моделі, граничний рівень індивідуальних досягнень у діяльності задається індивідуальним рівнем інтелекту, а нижчий — вимогами тієї сфери, в якій людина виявляє свою активність. При підготовці учнів до майбутньої творчої професійної діяльності корисно враховувати наслідки, що випливають з цієї моделі:

1. Рівень індивідуального інтелекту та складність діяльності визначають успіх входження особистості в цю діяльність.
2. Професійна мотивація і компетентність особистості впливають на рівень її конкретних індивідуальних досягнень.
3. Найвищий рівень індивідуальних досягнень залежить лише від індивідуального рівня інтелекту, але не залежить від складності діяльності та її змісту.
4. В інтелектуально обдарованих особистостях діапазон можливих досягнень значно ширший, ніж у всіх інших, тому й спостерігаються вони в різних сферах діяльності, в різних навчальних предметах тощо [11, с.252—255].

Здібності як психічне утворення розвиваються завдяки тому, що з їх допомогою людина адаптується до ситуацій, набуваючи знань, умінь і навичок. Оскільки в структурі здібностей творчі здібності посідають особливе місце, важливо відрізнити їх від креативності. У творчій діяльності можна виділити змістовий (*що робити?*), дієво-операційний (*як робити?*) і соціальний (*для кого робити?*) компоненти. Якщо креативність — це здатність народжувати нові ідеї, зв'язки, бачення ситуації, *то творчі здібності (продуктивна креативність) є інтеграцією цих компонентів та особистісно-ціннісної рефлексії творчих досягнень*. У цьому аспекті набуває особливого значення ціннісне ставлення не лише до своєї діяльності, але й до досягнень своїх конкурентів: «Творчість забезпечує безкінечну варіативність досягнень в одній і тій же діяльності та створює нішу для особистісного росту кожній людині» [13, с. 176]. Тому для розвитку творчих здібностей особистості необхідна ціннісна підтримка. Одним із завдань педагогіки є створення умов для вияву і реалізації творчих здібностей особистості учня, допомогти йому потрапити у творчу ситуацію самозростання, наповнивши її ціннісним й вчинковим змістом.

При зіставленні результатів психологічних досліджень (Дж. Гілфорд, В. Лоуенфельд і Д. Бейттел) було виявлено вісім істотних критеріїв, придатних для визначення *креативності*: уміння побачити проблему; побіжність, уміння побачити в проблемі якомога більше можливих сторін і зв'язків; гнучкість як уміння: зрозуміти нову точку зору або відмовитися від засвоєної точки зору; оригінальність, відхід від шаблону; здібність до перегруповування ідей і зв'язків; здібність до абстрагування або аналізу; здібність до конкретизації або синтезу; відчуття стрункості організації ідей. Як особистісна характеристика, вона спочатку виявляється на мотиваційно-особистісному, а пізніше — на поведінковому рівні.

Креативність виявляється через відчуття, роздуми, знання, почуття, дії особистості, але в умовах відсутності тиску з боку середовища і в невимушеній обстановці. Обачність, яка диктується ситуацією, призводить до гальмування психічних процесів і не дозволяє вільно висловлювати думки. *Мотивація досягнень, мотивація змагання, мотивація соціального схвалення блокують самоактуалізацію особистості, створюють перешкоди для виявлення її творчих можливостей*. Результати творчої діяльності залежать від процесу взаємодії між суб'єктом і навколишнім його психологічним середовищем. Тому й для прояву творчості потрібна вільна, невимущена обстановка.

На думку Д. Б. Богоявленської, креативний тип людини характеризується певною психічною структурою, яка обумовлює інтелектуальну активність особистості. З позицій даної теоретичної концепції, творчість розглядається як ситуативно-нестимульована активність, що виявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми. У рамках даної концепції був запропонований метод визначення інтелектуальної активності, в основі якого лежить принцип креативності. Подальші дослідження дозволили зробити важливий висновок, що активність на рівні творчої дії є загальною основою будь-якого виду творчої діяльності [4].

Важливий висновок для педагогічної практики зроблено С. О. Сисоевою, яка визначає творчу особистість як креативну людину, яка внаслідок впливу зовнішніх чинників набула додаткових якостей, що необхідні для актуалізації її творчих можливостей і досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах діяльності. Творча особистість учня розглядається з позицій мультифакторної моделі. Відповідно до цієї моделі людині властиве креативне ядро (природжене), яке створює внутрішні передумови для творчості. Протягом життєдіяльності і навчання учень набуває додаткових творчих якостей (мотиви, характерологічні особливості, творчі уміння, індивідуальні особливості психологічних процесів тощо), які сприяють його успіхам у творчій діяльності. Але для цього необхідно створити умови для творчості [23, с.77—78].

У цьому аспекті з'являється проблема оцінювання «творчого продукту» в різних людей, починаючи від гарного оформлення святкового столу до винаходів і відкриттів. Щоб визначити рівень творчого продукту, потрібно розділити їх на офіційно визнані суспільством і «особистісні», що мають значення тільки для автора даного продукту. При цьому необхідно враховувати, що «досить часто людина творить не заради суспільного визнання, а щоб випробувати «муку творчості», тобто той стан підйому, який дозволяє йому відчути себе людиною» [20, с 25].

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури показав, що загальними розумовими процесами для всіх видів творчості є комбінування і аналогізація [4; 11; 20]. Достатньо часто новий продукт є новою комбінацією елементів, що належали раніше іншим системам. Руйнування старих систем і створення з їх елементів нових, тобто комбінування, є фундаментальним механізмом творчості і базовою «технікою» уяви. Займаючись, наприклад, підбором певних інгредієнтів до страви, повар здійснює його свідомо, керуючись задумом. У ході творчого процесу головною мислительною операцією є порівняння, оскільки воно дозволяє встановлювати смислові зв'язки між елементами на основі: репродукції, смислового синтезу або випадкового з'єднання без встановлення семантичних зв'язків. Таким чином продукти діяльності (ідеї, гіпотези, поведінкові акти) можна розділити на стереотипні, оригінальні (креативні) і неосмислені [11, с. 239—242].

В індивідуума творчий процес перебігає у кілька етапів. Пошук як діяльність простежується за такими ознаками: реконструктивна, комбінаторна і творчість з використанням аналогій. Спочатку за допомогою спостережень збираються факти до певної критичної кількості, потім розташовуються в тому порядку, який диктується раціональним мисленням. Якщо проблема була нескладною, то цього може бути достатньо для досягнення прийняттого рішення. Але, якщо після свідомого процесу міркувань і висновків факти не бажають утворювати гармонійну картину, тоді свідомість з її звичкою до наведення ладу повинна відійти убік і дати свободу (волю) фантазії, коли процесом мислення починає керувати розкріпачена уява. Вона з безлічі картинок вибирає ті, які можуть утворити задуманий об'єкт. Враховуючи те, що однією з ознак творчості є створення нових корисних комбінацій, можна

визнати, що уява, створюючи ці комбінації, є основою творчого процесу. Уява як необхідний елемент творчої діяльності людини забезпечує: побудову образу продукту праці; створення програми поведінки в невизначених проблемних ситуаціях; засіб створення образів, що замінюють активну діяльність (тобто моделювання процесів або об'єктів), а як психологічний процес дозволяє репрезентувати результат праці до його початку, при цьому не тільки кінцевий продукт, але і всі проміжні стадії, орієнтуючи людину в процесі її діяльності.

Для розвитку творчого мислення в учнів педагог у своїй роботі має керуватися такими вимогами: уважно ставитись до незвичайних питань, ідей; підкреслювати цінність ідей учнів; стимулювати самостійне навчання і хвалити учнів за це; надавати час для навчання або практики, результати якої не оцінюються, а значить не несуть загрози для дитини, що продукує ідеї. Для цього пропонуються завдання для формування творчих компонентів мислення, застосування яких не вимагає спеціальних знань, а самі вони розглядаються як «одиниці навчання» [20, с.35—36].

Творче мислення ґрунтується на таких принципах: сприйнятливість до явищ випадковостей, вихід за межі логічного мислення, інтегративність мислення, гармонійне поєднання активності двох сигнальних систем.

Формування творчого мислення особистості здійснюється у такій послідовності:

1. Усвідомлення необхідності оволодіння вміннями творчого мислення і набуття знань про сутність творчого мислення.
2. Формування умінь творчо мислити за допомогою спеціальних правил та алгоритмів.
3. Здійснення практичних дій щодо застосування умінь творчо мислити при розв'язуванні задач, виконанні завдань.
4. Застосування умінь творчо мислити у нестандартних ситуаціях.
5. Цілеспрямоване застосування умінь творчо мислити у проблемних ситуаціях.

На кожному етапі здійснюється рефлексивна діяльність особистості з метою закріплення позитивних результатів і виявлення «вузьких місць», які перешкоджають процесу формування. Щоб цей процес був ефективним, необхідно створити відповідні психолого-педагогічні умови.

На відміну від мислення, яке оперує поняттями, уява оперує образами, і її основне призначення — перетворення образів, щоб забезпечити створення нової, раніше не існуючої ситуації або об'єкту. Вона включається тоді, коли проблемна ситуація характеризується відсутністю потрібної повноти знань, і коли випередити свідомістю результати діяльності за допомогою організованої системи понять (тобто мисленням) неможливо. У процесі творчого пізнання уява є одним із способів використання знань, що є у людини, а саме: для отримання нових знань; для перенесення знань з однієї галузі в іншу, властивості якої повинні бути вивчені для вирішення пізнавальних задач. Мислення у формуванні образів уяви виконує про-

відну роль, оскільки відображає найістотніші, закономірніші і загальніші зв'язки дійсності [20, с 25—30]. Звідси випливає важливість розвитку образного мислення впродовж усього періоду навчання особистості. Таким чином, до творчого процесу залучаються логічні і образні компоненти мислення, а також емоційно-вольова сфера. Тому для формування навичок творчого мислення потрібно застосовувати вправи (завдання) для розвитку усіх компонентів образного і раціонального мислення. В ідеалі ці компоненти мають бути гармонійно розвинутими, проте на практиці частіше трапляються випадки певної асиметрії їх розвитку. Одним із завдань педагогів є діагностування рівня розвитку цих компонентів і, залежно від отриманої інформації, здійснення корекції навчальних завдань і методичних прийомів. Якщо говорити про професійну діяльність, то особлива увага має приділятися ступеню розвитку деяких окремих компонентів, розвиток яких є для неї важливий. Наприклад, розвиток порядкового і метричного компонентів для роботи столяра, що працює з цінними породами дерева.

Творче мислення характеризується такими властивостями, як: пластичність, рухомість та оригінальність. Пластичність творчого мислення полягає у тому, що творчі люди пропонують безліч рішень у тих випадках, коли звична людина може знайти лише одне або два; рухомість — для творчого мислення не складає труднощів перейти від одного аспекту проблеми до іншого, не обмежуючись однією-єдиною точкою зору; оригінальність — мислення породжує несподівані, небанальні, незвичні рішення.

За концепцією творчої обдарованості (А. М. Матюшкін) найзагальнішою характеристикою і структурним компонентом творчого потенціалу дитини є пізнавальні потреби, що становлять психологічну основу переважання пізнавальної мотивації. Ця мотивація виражається в дослідницько-пошуковій активності, виявляється у вищій чутливості до новизни стимулу, новизни ситуації, виявлення нового в звичному. Пізнавальна мотивація і дослідницька активність виражаються у високій вибірковості дитини стосовно досліджуваного нового, в її перевазі до кольорів, звуків, форм тощо. Загальна дослідницька активність у творчій дитини виявляється у вигляді дуже широкої допитливості, що характеризується певною широтою і спрямованістю. Оскільки творчість притаманна людині від природи, поява загальних творчих здібностей та обдарованості спостерігаються з раннього дитинства, а надалі у віковому вимірі відбувається їх розвиток і поглиблення. Залежно від вікового періоду з'являються спеціальні здібності та обдарованість, що відповідає тим видам діяльності, які є провідними у даному періоді, зокрема в шкільному періоді — предметна і пов'язана з профілем навчання, професійна. Структура творчої обдарованості визначається такими параметрами: переважаючий тип обдарованості (за сферою вияву творчої активності), вияви творчості, вияви інтелекту, динаміка діяльності, рівень досягнень та емоційна забарвленість [22, с. 160]. Обдарованим дітям властиві: високий енергетичний рівень, мала тривалість сну, підвищена пізнавальна активність, інтелектуальна ініціатива:

схильність ставити перед собою нові складні задачі, що є, на думку психологів, невід'ємною ознакою таланту.

Творча обдарованість і творча продуктивність характеризуються параметрами: багатство думки (кількість нових ідей в одиницю часу); гнучкість думки (швидкість перемикання з однієї задачі на іншу); оригінальність; допитливість; здібність до розробки гіпотези; логічна незалежність реакції від стимулу; фантастичність — відірваність відповіді від реальності за наявності певного логічного зв'язку стимулу і реакції. Перераховані параметри творчого мислення характеризують так зване «дивергентне мислення», тобто яке *йде в різних напрямках. Це мислення допускає варіювання шляхів вирішення проблеми, призводить до несподіваних висновків і результатів. Якщо ж завдяки мисленню швидко і правильно знаходять єдине правильне рішення, то таке мислення називають «конвергентним».*

Якщо креативність розуміти як здібність до загостреного сприйняття недоліків, пропусків у знаннях, чуйність до дисгармоній, то її можна розвивати за допомогою розробленої програми розвитку творчих здібностей людини (Торранс). За допомогою цієї програми відбувається тренінг здібностей, що дозволяє звільнити людину від рамок, які задаються ззовні, і вона починає мислити творчо і нестандартно. В основу такого тренінгу покладені задачі і завдання, які спочатку тренують конвергентне мислення (наприклад, пошук слова з переставленої безглуздої послідовності букв), а потім поступово переходять до тренування дивергентного мислення.

За допомогою досліджень було виявлено 4 групи дітей з різними рівнями розвитку інтелекту і креативності, що відрізнялися способами адаптації до зовнішніх умов і вирішення задач (М. Воллах і К. Коган). Діти, які володіють високим рівнем інтелекту і креативності, упевнені в своїх здібностях, мають адекватну самооцінку, проявляють велику ініціативу, особистісну незалежність думок і дій, досягають успіху, виявляють обдарованість, соціально легко адаптуються. Діти з низьким рівнем креативності, але високим інтелектом, прагнуть до шкільних успіхів, у край важко переживають невдачі, бояться висловити свою думку, піти на ризик, бояться удару по самолюбству, дистанціюються від своїх однокласників. Діти з низьким рівнем інтелекту і високим рівнем креативності часто потрапляють в категорію «аутсайдерів», погано пристосовуються до шкільних вимог, часто мають хобі і захоплення на стороні, «дивні фантазери», яких не розуміють ні педагоги, ні учні. Діти з низьким рівнем інтелекту і творчих здібностей зовні добре адаптовуються, тримаються в «середнячках», мають адекватну самооцінку, низький рівень здібностей до предметів компенсується розвитком соціального інтелекту, товариськістю [32, с.257—258]. У людей «середнього розуму» інтелект і творчі здібності тісно пов'язані один з одним. У людини з нормальним інтелектом звичайно є і нормальні творчі здібності. Лише починаючи з певного рівня, шляхи інтелекту і творчості розходяться. Виявлено, що при IQ вище 120 кореляція між творчою і інтелектуальною діяльністю зникає, оскільки творче мислення має свої відмінні риси і не то-

тожне інтелекту. Це наводить на думку, що розумове виховання особистості сприяє підвищенню її творчого рівня.

За рівнем розумової активності люди поділяються на три категорії:

1. Стимульно-продуктивний рівень інтелектуальної активності: вирішення задач за допомогою гіпотез і знахідок. Цей рівень характеризується відсутністю «пізнавального інтересу» та ініціативи. Інтелектуальна активність залежить від особистісних якостей, а не від інтелектуальної бази. Учні з таким рівнем розумової активності необхідно стимулювати.
2. Евристичний рівень інтелектуальної активності: відкриття закономірностей емпіричним шляхом. Маючи надійний спосіб вирішення, учень аналізує склад, структуру своєї діяльності, що призводить до відкриття нових, оригінальних способів рішення. Це оцінюється самим учнем як «свій спосіб» і дозволяє йому надалі краще справлятися з наступними задачами.
3. Креативний рівень інтелектуальної активності, рівень теоретичних відкриттів: створення теорії і постановка завдання для вирішення проблеми, здатність розкривати істотне шляхом аналізу одиничного об'єкту. Важливою особливістю цього рівня є самодостатність, байдужість до зовнішньої оцінки [32, с.256—258].

Система творчих якостей особистості учня відображає його спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів, що сприяють успіху в творчій діяльності і, за рахунок яких людина здатна діяти як творчо-активний суб'єкт в оточуючому середовищі.

Основою для педагогічного оцінювання рівня сформованості творчої особистості учня та творчих можливостей учнівського колективу є система творчих якостей особистості учня, покладені в основу структури його творчих можливостей.

Творчі якості учня в сукупності відображають його творчі можливості за такими напрямками:

1. Підсистема спрямованості: позитивне уявлення про себе, бажання пізнати себе; творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку нової інформації, фактів;
2. Підсистема характерологічних особливостей особистості: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; впевненість у своїх силах і здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність;
3. Підсистема творчих умінь: проблемне бачення; здатність до висунування гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинуте уявлення, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення; уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування;
4. Підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам'яті; асоціативність пам'яті; цілісність, синтетичність,

свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворюючий стиль мислення.

У процесі навчання активність учнів впливає на формування повноцінної продуктивної діяльності. Ця діяльність має відповідати діяльнісному вимірові структури особистості, а регулюватись порівневою системою психічних якостей [26, с. 183]. Така умова потребує особистісної перебудови навчальної діяльності учнів. Важливим напрямом реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання є врахування складових психологічної структури особистості. Використання особистісного підходу в основу професійної підготовки учнів піднімає її на вищий щабель.

Існуючі підходи до вивчення структури особистості (Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, К. К. Платонова, Д. М. Узнадзе, В. В. Мясішева та інших) доповнюються запропонованою В. В. Рибалкою концепцією тривимірної, поетапно конкретизованою психологічною структурою особистості [26, с. 82]. Відповідно до цієї концепції, психологічна структура особистості розглядається у трьох напрямках: соціально-психолого-індивідуальному, діяльнісному та віковому.

Соціально-психолого-індивідуальний вимір враховує базові якості особистості; діяльнісний відображає психологічну природу діяльності, яка виявляється через такі компоненти, як потребнісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілеутворюючий, операційно-результативний та емоційно-почуттєвий. Педагогічна стратегія визначається за діяльнісним виміром особистості (за В. В. Рибалкою) з властивим для предмету особистісним змістом, що спирається на певну підструктуру особистості. Кожному компонентові цього виміру відповідають конкретні сфери, наповнені певними якостями особистості [26, с. 83]. Повне охоплення всіх властивостей особистості важко здійснити при вивченні предмета, тому необхідно спиратись на ті базові якості, яким найбільше можна приділити увагу. У кожній сфері виділяємо якості особистості, на які можна вплинути засобами предмета: 1) потребнісно-мотиваційна об'єднує потреби і мотиви спілкування, основні бажання і мотиви поведінки, мотиваційні риси характеру, потребу у самоусвідомленні власної особистості, мотиваційний досвід, настановлення уваги, інтелекту, мнемонічні та психофізіологічні; 2) інформаційно-пізнавальна — до неї входять комунікаційні здібності, головні пізнавальні інтереси, інформаційно-пізнавальні риси характеру, самопізнання та самооцінка особистості, система знань про світ, увага, сенсорно-перцептивні процеси, образна і понятійно-логічна пам'ять; 3) цілеутворююча — враховує перцепцію, ідеали та переконання, риси цілеспрямованості характеру, саморегуляцію та самоконтроль, систему знань, спрямованість та концентрацію уваги, мислительні та процеси, пов'язані з уявленнями; 4) операційно-результативна сфера — визначає міжособистісну взаємодію (інтерацію), прагнення і волю у досягненні цілей і результатів, риси продуктивності характеру, систему звичок і навичок, операції (сенсорно-моторні, перцептивно-рухові, мислительно-дійові); 5) емоційно-почуттєва сфера — до неї входять емоційно-почуттєві

компоненти спілкування (атракція) та самосвідомості, емоційно-почуттєві риси характеру, емоційно-почуттєвий досвід, інтелектуальні емоції, емоційна пам'ять та емоційність [26, с.83—84].

У контексті підготовки молоді до майбутньої творчої професійної діяльності заслуговує на увагу варіант модифікації схеми класифікації професій за профілями [28, с. 197—199]. Ця схема була створена Є. О. Клімовим, проте, на думку В. В. Рибалки, на даному етапі розвитку психології вона вже не задовольняє стан диференціації сучасних професій (до 40000 професій у всьому світі). Це узгоджується з думкою В. М. Дружиніна про ширину діапазону можливих досягнень в обдарованих особистостях. Для сучасних професій є характерним те, що вони виникають на стику градації, запропонованої Є. О. Клімовим, тому для їх опису вже замало двох елементів. Виникла потреба залучати й інші елементи, що дало можливість виділити 15 груп видів спеціальних властивостей та обдарованостей, де основою є і три, і чотири, і п'ять компонентів [28, с. 195]. Користуючись модифікованою схемою, можна точніше визначити спеціальні здібності та обдарування для професій. Важливим висновком досліджень (В. Ф. Моргун, І. М. Періг, В. В. Рибалка, І. Г. Тітов, Б. І. Цуканов) є те, що, залежно від рівня конкретизації обдарованостей, людина може мати одинарну, бінарну, тріарну тощо обдарованості. За рахунок спеціально організованого навчання до основних видів обдарованості долучаються додаткові. З точки зору ефективності професійної діяльності на виробництві, цікавим є феномен складеної обдарованості, коли не лише в одній людині, а цілого колективу виявляють різнопланову обдарованість, тобто коли: «для них властиве синергетичне виявлення колективної обдарованості чи мультиобдарованості» [28, с. 198]. Ці висновки є засадничими в організації творчої діяльності тих, хто навчається (учнів загальноосвітніх і професійних шкіл, студентів тощо).

Успішність учнів зумовлена природними здібностями і навчальною мотивацією, між якими існує складний взаємозв'язок. Правильний вибір методів навчання, стилю викладання, впливу викладача і групи можуть позитивно вплинути на успішність учнів. Принагідно: цікавим є відомий у психології «феномен Пігмаліона», який стосується величезного потенціалу педагогічного спілкування. Якщо педагог дає зрозуміти учневі, що він здібний, дисциплінований і відповідальний, то створюються передумови перетворення бажаного на дійсне. Однак цей же феномен може діяти і за принципом бумерангу. Необхідними умовами уникнення негативного результату є відповідна підготовка педагогів до здійснення особистісно орієнтованого навчання і готовність суб'єктів педагогічного процесу до співпраці.

З позицій особистісно орієнтованого підходу на основі використання розвивальної моделі навчання, можна розв'язати деякі складні проблеми в сучасній педагогіці. У першу чергу, це стосується проблеми, як сформулювати в учнів систему глибоких і міцних знань, навчити виконувати інтелектуальні дії, розвинути необхідні здібності, якщо, з одного боку, визначаються межі його особистої інтелектуальної свободи, а з іншого — є ризик перетворити

учня у споживача, нездатного до напруженої і продуктивної розумової роботи. «Збагачувальна модель» дає можливість вирішити цю дилему. Вихідним положенням цієї моделі є те, що: «кожна дитина «заповнена» власним ментальним досвідом і має певний діапазон можливого нарощування своїх інтелектуальних сил» [34, с. 212]. Її використання у педагогічному процесі змінює й критерії його ефективності. Окрім головного показника ефективності навчання — рівня засвоєння знань, умінь і навичок — є ще базові інтелектуальні якості особистості: компетентність, ініціатива, творчість, саморегуляція та унікальність складу розуму [34, с. 205—206]. Упродовж тривалого періоду навчання у школі ці якості у дітей змінюються, відображаючи різні інтелектуальні можливості. По досягненню підліткового віку, відповідно до принципу індивідуалізації навчання, оптимальним вважається перехід від внутрішньої диференціації інтелектуального виховання до зовнішньої. У цьому віці учні вже можуть зробити усвідомлений і вільний вибір тієї форми навчання, що відповідає їхнім (майбутнім) професійним інтересам і може забезпечити реальні навчальні успіхи.

Основою психології здібностей стали такі важливі проблеми: розвиток здібностей та вплив на них спадковості і середовища; взаємозв'язок спеціальних і загальних здібностей; здібності та діяльність; визначення здібностей та діагностика їх розвитку тощо. Психологічні дослідження виявили ряд цікавих фактів, знання яких може допомогти педагогам підняти рівень навчання на вищий щабель і використати при цьому потенційні можливості особистості учнів. Зокрема, виявлено, що процес мислення є взаємодією свідомості та підсвідомості (В. М. Пушкін). Під час вирішення проблеми активізується підсвідомість. Проривання ідеї у свідомість супроводжується посиленням емоційності. Під час відбирання та перевірки гіпотези знову переважає свідомість. Педагогам важливо навчити учнів різним прийомам управління процесом переключення.

Психологічні дослідження виявили також зв'язки між креативністю, інтелектом та здатністю до навчання. Наприклад, оцінка з математики залежить від загального інтелекту, бо математичний інтелект є одним із компонентів загального. Найвищі показники творчих здібностей спостерігаються у тих, хто має хорошу успішність з улюблених предметів. Тут рушійною силою розвитку здібностей виступає пізнавальний інтерес. Особистість «ідеального учня» має протилежні характеристики до творчої особистості, оскільки для неї важливими є хороші оцінки. Здібність до навчання визначається не інтелектом, а особистісними рисами, такими, як: «виконавчість, дисциплінованість, самоконтроль, відсутність критичності, довіра до авторитетів» [11, с.240]. Творчі особистості володіють креативністю, мають широкий спектр інтересів і захоплень, вразливістю, чутливістю, багатим внутрішнім світом, емоційністю, безпосередністю тощо, що дуже часто стоїть на заваді і не дозволяє отримати статус «ідеального учня».

Відповідно до гіпотези про два види здібності до навчання, які відрізняються нейрофізіологічними механізмами, є дві форми навчання — емпліцитна

та імпліцитна. Імпліцитне навчання здійснюється повільно, вимагаючи повторення, виявляється, головним чином, у покращенні виконання певних завдань, задіює не загальний запас знань, а системи пам'яті, використовуються асоціації послідовно діючих подразників, що дозволяє зберігати інформацію про причинно-наслідкові зв'язки між подіями. Поряд із креативністю, така здібність зумовлена домінуванням підсвідомої активності психіки. У той же час емпліцитне навчання відбувається швидко, ґрунтується на домінуванні свідомості над підсвідомістю у процесі регуляції, часто використовує асоціації від одночасно діючих подразників, що дає можливість зберігати інформацію про одноразові події і розпізнавати знайомі та незнайомі події [11, с.241]. Визначення ролі кожного виду здібностей показало, що імпліцитна є первинною і характеризує загальну здібність, а емпліцитна є вторинною і пов'язана з домінуванням свідомості над підсвідомістю. Це свідчить про те, що в основі творчості лежать фундаментальні психологічні закони, які говорять про те, що: імпліцитна здібність, як і креативність, зумовлені активністю підсвідомості; першим природним кроком до творчості є наслідування; творчий розвиток особистості пов'язаний з тим, що вона має переходити на вищі рівні творчості (від наслідування аж до створення принципово нових об'єктів). Оскільки творчість як загальна здібність є в кожного, завдання педагогів полягає в тому, щоб за допомогою організованого навчання сприяти цьому.

Багатство світу психічних явищ визначається взаємодією пізнавальних, емоційних і вольових процесів, внаслідок чого у свідомості утворюються психічні утворення, а також проявляються і розвиваються різні психічні стани. Дійство уроку викликає в учнів різноманітні почуття. Педагог так повинен побудувати навчальний процес на уроці, щоб сприяти створенню у свідомості учнів динамічного стереотипу. Його створення пов'язується із легкістю спілкування, наявністю позитивних емоцій, розкутості. У такому разі уроки проходять на «одному подиху» для педагога і дуже швидко — для учня. Зовні такі якості уроку сприймаються просто і природньо, а насправді, досягаються систематичною і копіткою працею педагога.

Для підвищення порогу свого інтелектуального розвитку, особистості необхідно виховувати вольові якості. Від настрою учня на уроці залежать результати його навчання — через вплив на думки і діяльність у цей час. Знаючи особливості настрою, можна ним керувати. Для подолання поганого настрою, перш за все, необхідно знати його причину. Таке знання часто й покращує настрій. А далі на допомогу приходить педагог, який різними засобами й способами створює і підтримує хороший настрій на уроці. У діалозі на уроці беруть участь учень і педагог, проте кожен з них має свою мету та завдання. Якщо викладач (майстер) усвідомлено виконує свої обов'язки, то учневі для цього необхідні вольові якості, а саме: цілеспрямованість, пов'язана з мисленням і виконанням для цього певних дій.

Творчість — це особливий вид людської діяльності, що характеризується наявністю або суперечностей, або проблемної ситуації, або творчої задачі. Якщо їх подолання чи розв'язок мають особистісне значення, то людині

необхідно прикласти вольові зусилля. Якщо поставити собі за ціль: завжди добиватися того, щоб вольові зусилля при виконанні роботи завершувалися успішно, то в результаті виробиться стійка звичка, що є обов'язковою умовою формування стійкого характеру. На процес формування такої звички в учнів безпосередньо впливає педагог, особливо на початковому етапі.

У цьому контексті важливо знати, що є центральною складовою творчої діяльності, що може бути її рушійною силою. На думку багатьох вчених (К. Е. Ізард, А. Маслоу, В. А. Роменець та інші), цю роль виконує емоція цікавості. До того часу, поки підтримується сила емоції інтересу, доти людина здатна виконувати нецікаву, рутинну, десь технічну роботу над продуктом творчості, доводячи його до завершення, тобто виявляючи вольову активність. У творчій діяльності можна виділити два рівні, які пройти дано не кожному. Завдяки інтенсивній емоції інтересу людина захоплюється роботою, збуджується і починає імпровізувати. Найважчим є другий рівень, на якому необхідно втримати натхнення, розробити початкову ідею і за рахунок самодисципліни, саморегуляції, тобто виявленню вольових якостей, здійснити її матеріальне втілення [14, с. 136—137]. Саме на переході з першого на другий рівень учням необхідна підтримка педагога як фасилітатора.

Основним завданням педагогів у процесі навчання є добитися засвоєння учнями знань і оволодіння способами діяльності та розвиток їх цілісної індивідуальності. Оскільки цілісна індивідуальність складається зі сфер, що відповідають загальним цілям розвитку особистості, то всі педагогічні дії мають бути спрямовані на їх досягнення. У практиці педагогічної роботи ця мета перетворюється у цілі конкретного уроку чи заняття. Формування стійкого характеру учня відбувається тоді, коли цілями вольової сфери є «розвиток в учня ініціативи, впевненості в своїх силах; розвиток настирливості, вміння долати труднощі для досягнення намічених цілей; розвиток умінь володіти собою (втримка, самоволодіння); удосконалення навичок самостійної поведінки; навчання знанням, як діяти, як планувати діяльність, як її здійснити і контролювати без сторонньої допомоги» [8, с. 117]. Наведені цілі не можна реалізовувати на одному занятті, вони досягаються впродовж тривалого часу при виконанні різних видів діяльності. Кожній з цілей відповідає конкретна педагогічна задача, яку педагог повинен правильно сформулювати і розв'язати.

Систематизація цілей здійснюється таким чином, що враховуються цілі трьох галузей — когнітивної, афективної (емоційно-ціннісної) та психомоторно-регулятивної [30, с. 30—35]. Регулятивна діяльність є основною ланкою в системі формування вольової сфери, адже на основі вольової сфери за допомогою вольових зусиль забезпечується саморегуляція інтелектуальної та емоційної сфер особистості, стану здоров'я. Виховні цілі в психомоторно-регулятивній галузі поділяють на такі категорії, як: маніпуляція, регуляція, саморегуляція і самовиховання. Перехід від регуляції через саморегуляцію до самовиховання передбачає реалізацію низки цілей, однією з яких є самоформування вольових якостей як основної рушійної сили власних регуля-

тивних процесів. До шляхів здійснення вольових зусиль відносять: уявлення кінцевого результату; регуляцію різних почуттів (від незадоволення собою до задоволення від виконаної справи); самонавіювання. Найважливішим механізмом вольової активності є свідомо самостимуляція. Ступінь вольового розвитку характеризує динамічну сторону волі (її стійкість), а рівень визначається рівнем мотивації поведінки.

Волю можна характеризувати у двох аспектах: по-перше, через домагання, тобто коли сформовані уміння чогось бажати і добиватися; по-друге, коли людина здатна змусити себе відмовитись від чогось дуже бажаного. В іншому випадку, особистість може шляхом розмірковування провести ранжування цілей (переваг) і усвідомлено відмовитись від того, що є насправді другорядним. У цій ситуації, як вважав А. С. Макаренко, необхідно привести в гармонію, тобто узгодити, вольові зусилля стосовно «хочу» і «треба».

Виховання волі має відбуватися, як єдиний процес, у якому моменти усвідомлення, переконування і вправлення, набування досвіду взаємопов'язані та взаємообумовлені. У такому разі учень буде виявляти вольову активність до зовнішніх впливів, сформовану мотивацію і свідому саморегуляцію. Аби ці зусилля досягли бажаного результату, необхідно навчити учня загальмовувати дію одних мотивів (через визначення пріоритетних дій), підсилювати інші (пріоритетні), мобілізуватися на подолання зовнішніх перешкод, перемогу над лінощами і втомою, сформувати потребу в емоційному задоволенні від перемоги над собою.

У практичній педагогічній роботі необхідно так побудувати навчально-виховний процес, щоб усвідомлення, переконування і вправлення, набування досвіду змінювались від зовнішньо стимульованих педагогом до внутрішніх. З цією метою педагог повинен спостерігати за тим, як учень виконує творчу задачу чи завдання, які емоції у нього виникають. Особлива увага звертається на стан, що характеризується низьким рівнем вольової активності внаслідок боязні потерпіти невдачу. У такому разі необхідно поєднувати свідоме переконування учня з організацією його практичного досвіду здійснення вольових дій. Для цього педагог має навчати учнів прийомів самонавіювання, а також ознайомлювати і навчати методам, тактикам і стратегіям творчого пошуку. Великі можливості для виконання цього завдання надає позитивна педагогіка, коли кожну невдачу можна розглядати, як новий напрям для вдосконалення. Саме зміст професійного навчання має значний творчий потенціал, який необхідно ефективно використати. Довкола нас багато тем для творчого пошуку, а в професійній діяльності тим більше (Г. С. Альтшулер).

Для виховання в учнів волі до здійснення творчої діяльності, педагог має знати засоби формування вольових зусиль і вміти їх ефективно застосовувати, а також спонукати учнів до здійснення вольових дій. Одні засоби застосовуються вже давно, оскільки довели свою ефективність, — це вислови відомих людей, фрагменти біографій, літературні твори або уривки з них тощо, а також чисто психологічні — тренінги (аутотренінги), звернення до свого Я, навіювання і самонавіювання. Разом із сучасними технологіями з'явилися

також нові можливості. Перспективним напрямом формування волі в учнів є перегляд і обговорення фільмів про людей, які завдяки вольовим зусиллям змогли подолати перешкоди, життєві труднощі, непередбачені обставини і вийти переможцями. Якщо раніше таких фільмів було обмаль, то сьогодні можна скласти цікаву фільмотеку з різних аспектів психології, педагогіки і творчості.

Творцем так само, як і інтелектуалом, не народжуються. Все залежить від того, які можливості надасть оточення для реалізації того потенціалу, який різною мірою властивий кожному з нас. Творчі здібності не створюються, а вивільняються. Наскільки вони вивільнилися, залежить від того, як організовано навчання. Тому ігрові та проблемні методи навчання сприяють вивільненню творчих можливостей учнів, підвищенню інтелектуального рівня і професійних умінь.

В умовах особистісно орієнтованого навчання набувають актуальності такі методи, які стимулюють різні типи психічної активності учнів, зокрема і в напрямі формування вольових якостей: біографічний, компаративний, наративізація та фасилітація. Зокрема, у контексті розвитку вольової сфери надзвичайно проникливим є вислів «Воля стимулює активні дії. Вона, як біль рани, що не вщухає, завжди змушує думати все про нові й нові спроби, що мають довести до перемоги» [1, с.457].

Проте недостатньо розглядати творчий потенціал лише з погляду результативності діяльності, у якій він реалізується. Якщо розглядати в аспекті його розвитку, процесуально, як на сукупність можливостей, що постійно змінюються, то виникає потреба розширити критерії оцінювання творчого потенціалу і вимірювати його не лише новизною і значущістю результатів творчої діяльності, а й тими змінами структури особистості суб'єкта творчості, які ведуть, унаслідок самовдосконалення і самореалізації особистості, до змін у характері та змісті її життєвих проявів. До переліку чинників, що впливають на хід формування і реалізації творчого потенціалу особистості «зсередини», віднесені такі: природні передумови (загальна обдарованість, задатки); досвід (знання, вміння, навички); характерні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості тощо); мотивація (ціле-покладання, самопрограмування, саморегуляція), а до зовнішніх чинників: навчальне середовище; стиль педагогічного спілкування; форми, методи і технології навчання тощо. Важливе значення для розвитку творчих якостей має методика, що застосовується, та рівень викладання, використання нових, ефективних методів навчання, сучасних інформативно-комунікативних технологій і відповідний європейський досвід. У зв'язку з цим цікавим і перспективним є напрям розвитку творчих здібностей шляхом застосування новітніх інформаційно-комунікативних технологій і технологій розвитку творчої особистості.

Запорукою успіху вирішення важливого і складного завдання, поставленого перед професійно-технічною освітою суспільством — формування творчої особистості майбутнього фахівця, є система роботи педагогічного колективу, що ґрунтується на сучасних особистісно орієнтованих педагогічних техно-

логіях, які впроваджуються на теоретичному, виробничому навчанні і в позаурочній діяльності.

5.3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Розвиток творчих здібностей учнів професійної школи є ефективним тоді, коли в навчальному закладі створена система творчого ставлення до навчальної і навчально-професійної діяльності, яка дозволяє навчати учнів як майбутніх професіоналів мислити і діяти творчо. Вона передбачає готовність учнів і педагогів до співпраці, яка ґрунтується на таких принципах: професійно-практичної спрямованості, мотиваційного забезпечення, безконфліктної взаємодії, рефлексивності, психологічної безпеки, врахування вікових і психологічних особливостей учнів, ціннісної підтримки творчої активності учнів, спрямованості на розвиток самості учнів (самостійність, самоаналіз, саморефлексія, самостимулювання, самонавіювання).

Практично, у кожному навчальному закладі працюють над проблемою «Формування та розвиток творчої особистості шляхом впровадження у навчально-виховний процес сучасних освітніх технологій», яка поділяється на низку підпроблем: створення оптимальних умов творчого розвитку учнів як провідної педагогічної ідеї креативної освіти; створення умов та впровадження ефективних технологій для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України; пошук ефективних форм навчання, що сприяють формуванню інтелектуальних можливостей учнів; створення умов для самореалізації та самоактуалізації особистості учня і педагога відповідно до їх здібностей, інтересів та соціального замовлення суспільства; формування в учнів стійкої позитивної навчальної діяльності як важливого чинника розвитку творчої активності. У контексті цієї проблеми розроблена структура науково-методичної роботи училища, яка включає ланки формування творчої особистості у процесі як теоретичного, так і виробничого навчання, а також позаурочну діяльність.

У системі роботи навчального закладу з організації творчої діяльності розрізняють психологічний та педагогічний аспекти.

Сьогодні майже кожен навчальний заклад має практичних психологів, які на обласному рівні об'єднані в методичні об'єднання, обов'язком яких, згідно до «Положення про психологічну службу системи освіти України» у контексті організації творчої діяльності в навчальному закладі, є захист учнів від будь-яких форм психічного насильства і знущання, як з боку педагогів, так і учнів (якщо дитина не спроможна з якої-небудь причини виконувати діяльність); підвищення рівня психологічних знань педагогічних працівників; у рамках дослідження проводити діагностику творчих здібностей учнів; знати програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня знань, розвитку дітей, вимоги державних стандартів до забезпечення навчально-виховного процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психоло-

го-педагогічної науки. Оскільки однією з умов забезпечення ефективності є системність у роботі, то координація організації творчої діяльності в навчальних закладах системи ПТО області має здійснюватись на рівні обласного навчально-методичного центру ПТО, на основі розробленої його працівниками разом з науковцями програми. Відповідно до цієї програми розробляються методичні вказівки для практичних психологів щодо організації занять з психологічної просвіти педагогічних працівників закладу в контексті їх ознайомлення з основними засадами творчої активності особистості. У результаті такої просвітницької діяльності у педагогів можуть бути сформовані основні знання з психології творчої діяльності та уміння реалізувати їх на практиці. Перевагою таких занять є те, що вони проводяться в різних закладах, але за єдиною програмою. Будь-яка нова інформація може бути оперативно донесена до працівників навчального закладу. Така організація психологічної просвітницької роботи вселяє впевненість у тому, що все нове, що стосується методологічних підходів до розвитку творчої особистості, її навчання і виховання, не випаде з поля зору педагогічних працівників.

Підготовка інженерно-педагогічних працівників до організації на науковій основі творчої діяльності учнів ПТНЗ передбачає формування в них системи знань про сутність творчості як виду діяльності, творчі здібності і можливості особистості, умови реалізації можливостей, мотивацію творчої діяльності, структуру творчої особистості, творчого процесу і творчого мислення. Ці психологічні знання потрібні для того, щоб адекватно вибирати методи, методичні системи і педагогічні технології, спрямовані на творчу діяльність учнів. Завдяки професійно-практичній спрямованості, розвинутій особистісній рефлексії педагог здійснює пошук і освоює педагогічні інновації, аналізує отримані результати роботи, розмірковує над тим, як підвищити її ефективність, і реалізовує це на практиці. У такому разі він може підвищувати свої знання, тренувати вміння (як власні, так і учнів) з психології творчості.

Творча діяльність людини дозволяє повною мірою розкрити природні здібності, знайти своє місце в житті, ставити значущі цілі й досягати їх. Ранній початок занять із розвитку творчих здібностей робить усе подальше навчання в ПТНЗ та ВНЗ усвідомленим, вибір фахового шляху не випадковим, обдуманим, виробляє потребу в постійній творчій і дослідницькій роботі.

Педагогічний аспект організації творчої діяльності передбачає: відбір змісту навчальної інформації, спрямованої на розвиток творчості учнів; методи навчання і педагогічні технології, орієнтовані на творчу діяльність; розвиток тих видів мислення, які сприяють творчому розвитку особистості (теоретичне і практичне, наочно-образне, інтуїтивне, критичне тощо); спільну діяльність педагога й учня в творчості; способи включення учнів у творчу діяльність; педагогічну діагностику творчих досягнень учнів.

З прогностичної точки зору, учні ПТНЗ як майбутні фахівці повинні усвідомлювати перспективи обраної професії і тенденції зміни вимог до неї. У цьому контексті необхідно переглянути зміст навчальної інформації з професійно-теоретичної і професійно-практичної підготовки, щоб створити

в учнів уявлення про те, в якому напрямі необхідно оновлювати знання і вміння з професії, що цінує роботодавець у працівників, і над чим необхідно попрацювати.

Оскільки в світовій економіці під впливом розвитку техніки і технологій відбулися глибокі якісні зміни (і надалі продовжуються), вони вплинули на виробничі системи і процес виробництва, а через них — і на підготовку виробничого персоналу. Тому система знань майбутніх фахівців має бути доповнена тими знаннями, які відповідають цим змінам. Зміст навчальної інформації може бути доповнений знаннями з таких напрямів: про філософські основи розвитку техніки й технології; закони й закономірності появи інновацій, виявлення перспективних інновацій, які започатковують нові галузі й професії; знання базових відкриттів, винаходів в галузі; тенденції розвитку техніки, технологій і галузей; основи раціоналізаторства і винахідництва; ознайомлення з досвідом творчої діяльності особистостей, які причетні до розвитку галузі. Оскільки підготовка робітників тісно пов'язана з функціонуванням виробничих систем, важливо, щоб на уроках професійно орієнтованих дисциплін педагог доцільно наголошував на законах розвитку техніки, принципах організації і розвитку виробничих систем, шляхах удосконалення існуючих технологій чи обладнання. Розуміння сутності цих законів і принципів, шляхів удосконалень дозволить учням більш усвідомлено сприймати навчальну інформацію професійного характеру.

Основними принципами організації виробничих систем є:

Принцип цілеспрямованості виробничих систем, який полягає в тому, що керівництво виробничою системою повинно приділяти увагу системі цілей, адже розгалужене дерево цілей дозволяє встановлювати їх пріоритет залежно від ринкової кон'юнктури і наявності ресурсів, приймати правильні рішення у період сповільнення економічних процесів, в тому числі й щодо збереження робітничих кадрів в період загострення безробіття.

Принцип відповідності елементів системи один одному є інтеграцією тих відповідностей, які мають дотримуватись у виробничих системах: відповідність технологічного процесу сировині і продукції; відповідність технологічного процесу обладнанню; відповідність кваліфікації робітників наявному обладнанню і технологічному процесові; відповідність кожного елемента системи виконуваним функціям; відповідність форм організації виробничої системи виду продукції, що випускається, та розмірам партії випуску виробів. У контексті творчої професійної діяльності цей принцип означає, що дотримання перелічених відповідностей дуже часто стає можливим за умови застосування нестандартних рішень. Вони можуть бути прийняті лише тоді, коли у працівників сформована система інтегрованих знань, яка виходить за рамки вузькопрофесійного поля.

Принцип відповідності зв'язків елементів системи їх властивостям означає, що між елементами системи існують зв'язки взаємодії, які відображають циркулювання різноманітної інформації. Ефективність функціонування системи залежить від упорядкованості та еластичності зв'язків. Пошуки можливих ва-

ріантів спрощення зв'язків призводить до появи раціоналізаторських рішень спочатку на нижчих, а надалі вищих рівнях управлінської системи.

Принцип резервів зумовлений необхідністю компенсації різноманітних відхилень у ході виробничого процесу. У контексті творчої професійної діяльності заслуговують на увагу організаційні та ресурсні резерви, які стають джерелами потенційних раціоналізаторських і винахідницьких рішень. Найекономнішими є організаційні резерви, а найменш економними — резерви обладнання і робочої сили. Для того, щоб підвищувати ефективність робочої сили, підготовка якої вимагає великих витрат, необхідно розвивати її творчий потенціал. Якщо під час навчання учнів у ПТНЗ процес творчої діяльності може бути контрольованим, то в реальному професійному житті людина сама відповідає на розвиток свого потенціалу.

На практиці, лише незначна частина педагогів ПТНЗ має глибокі знання з основ раціоналізаторства і винахідництва, ймовірно тому, що в минулому вони мали відношення до такої діяльності або цікавляться через професійну потребу. Сьогодні в ПТНЗ такий предмет не читається навіть факультативно, хіба що в окремих експериментальних закладах. Не можна гарантувати, що викладачі чи майстри активно працюють з відповідною літературою в бібліотеці чи в Інтернеті. Такий стан речей можна виправити, якщо організувати свого роду просвітницьку роботу для викладачів професійно орієнтованих предметів і майстрів виробничого навчання за єдиною програмою. У розробці програми для занять можуть брати участь науковці та творча група раціоналізаторів, які працюють в системі ПТО.

Підготовка майбутнього робітника будь-якого профілю до творчості в професійній діяльності починається під час вивчення ним загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін, зміст яких орієнтовано на розвиток творчої активності. Продумана система підготовки учнів до творчості забезпечує формування в них підвищеної мобільності, самостійності, ініціативності, здатності до швидкої зміни виду професійної праці, а також підвищеного рівня мотивації до постійного вдосконалення професійної майстерності. Оскільки така підготовка до творчості потребує створення певної системи навчання, то необхідно визначити ті проблеми, які перешкоджають цьому процесу. Переважання традиційних методів навчання в навчальному процесі зумовлює виникнення ряду проблем, головними з яких є: низький рівень навичок спілкування учнів; неможливість одержати детальну відповідь учнів із власною оцінкою даного питання; недостатня активність учнів у загальному обговоренні відповідей. При цьому традиційні навчальні технології, побудовані на пояснювально-ілюстративному способі навчання, не дають належного ефекту. Нові ж педагогічні технології змінюють роль інформації в навчанні учнів, спрямовують її на використання з метою створення ними власного творчого продукту.

Навчання предмета є процесом творчим, воно базується не лише на сумі знань, які треба донести до учнів, а й на досвіді викладача, його інтуїції та якостях. Як і будь-яка інша творча діяльність, навчання не може бути

жорстко детермінованим і регламентованим. Оскільки методика навчання ґрунтується на узагальненому досвіді людства, теоретично осмисленому в системі наукового пізнання, то творчому педагогу необхідно досконало володіти сучасними технологіями й методами навчання для його дидактичного відображення. Так, якщо під час навчання застосовуються нетворчі форми діяльності, до них учні легко пристосовуються, оскільки вони не потребують особливих зусиль. У разі потреби проявити творчі здібності, більшість учнів чинить серйозний опір, адже це вимагає докладання певних зусиль. Для уникнення таких конфліктів потрібно, щоб тренування і заохочення творчої діяльності починалося на вже на самому початку навчання, з першого курсу, і продовжувалось упродовж усієї трудової діяльності людини.

Важливе значення для розвитку творчих якостей майбутніх робітників має методика, яка ґрунтується на сучасних інформаційно-комунікативних технологіях. Запровадження такої методики потребує від педагогів навчального закладу знання відповідного програмного забезпечення, методів навчання, спрямованих на творчу діяльність учнів, психологічних особливостей її використання в різних видах діяльності.

Для підвищення активності особистості застосовують відповідний методичний інструментарій. До нього належать: проблемне навчання, нетрадиційні форми організації навчання, активні методи, що розроблені в психології з метою підвищення активізації учнів на уроці, засоби навчання, які дають можливість активізувати психологічні механізми творчості тощо. Але цей інструментарій є ефективним лише тоді, коли педагогом правильно вибрана методична система навчання.

У контексті організації творчої діяльності лише проблемне, сугестивне і релаксопедичне навчання дозволяють здійснювати творчу діяльність на досить високому рівні. Між цими методичними системами спільними є деякі психологічні механізми (асоціації, аналогії, порівняння, метафори), які сприяють ущільненню знань, оскільки вони одночасно є механізмами інтеграції. У них також переважають ті види діяльності, що активізують образне мислення, стимулюють взаємопереходи між образами і поняттями, сприяють підвищенню значущості матеріалу, що вивчається. За допомогою «допоміжних» засобів мислення і поведінки, що мають знаково-символічну форму, формуються знаково-символічні структури. Ці структури виконують роль опосередкованої орієнтувальної основи в психічній діяльності людини.

Організуючи навчальну діяльність, викладач має спиратись на *психолого-педагогічні принципи розвитку творчого (продуктивного) мислення*, а саме: проблемність навчання; індивідуалізацію і диференціацію навчання; забезпечення гармонійного розвитку різних компонентів мислення (словесно-логічного, інтуїтивно-практичного, продуктивного і непродуктивного, вербального й невербального); формування алгоритмічних та евристичних прийомів розумової діяльності; спеціальну організацію запам'ятовування.

Повна алгоритмізація навчання шкідлива для розвитку творчого мислення, але дуже корисна для учнів, що мають проблеми у навчанні. Коли потрібно використати якусь формулу або зразок, тоді працює репродуктивне мислення. У цьому разі спеціальне запам'ятовування не потрібне, адже для цього є довідкова література. Проте при розв'язанні нестандартних задач включається продуктивне мислення, для якого необхідне знання основних формул, законів і принципів. Не менш важливим є також і асоціативне мислення, на якому, наприклад, ґрунтуються асоціативні методи пошуку технічних рішень. Тому основним завданням викладача є робота у напрямі організації знань у блоки, що полегшує учням запам'ятовування. Для цього учнів необхідно вчити різних прийомів роботи з пам'яттю, тобто групуванню, класифікації, складанню плану, виділенню смислових опор тощо. Сутність педагогічного керівництва творчою активністю учнів полягає в тому, що перед ними поступово ставляться технічні та технологічні задачі наростаючої складності, а також паралельно відбувається навчання раціональним способом їхнього вирішення.

Для творчої діяльності в навчальному закладі має бути організована система активності педагогів і учнів, спрямована на створення нових або творче відтворення існуючих об'єктів матеріальної і духовної культури, що відповідає об'єктивній і суб'єктивній новизні. Спільна діяльність суб'єктів творчого процесу має такі характерні ознаки: «1) просторова і часова співпричетність учасників, що створює можливість безпосереднього особистого контакту між ними — обміну діями, інформацією, а також взаємної перцепції; 2) наявність єдиної мети — передбачуваного результату, який відповідає спільним інтересам і сприяє реалізації потреб кожного з учасників; 3) наявність органів організації і керівництва, втілених або в особі одного з учасників, наділеного особливими повноваженнями, або розподілених; 4) поділ процесу діяльності між учасниками, зумовлений характером мети, засобами і умовами її досягнення, складом і рівнем кваліфікації виконавців; 5) виникнення в процесі діяльності стосунків між-особистісних, які на основі предметно заданих функціонально-рольових взаємодій згодом набувають порівняно самостійного характеру і, спочатку обумовлені змістом самої діяльності, самі впливають на її процес і результати» [25, с.97]. У спільній діяльності відбуваються процеси групової активності, в основі яких лежать її індивідуальні акти. Відбувається взаємопроникнення і взаємозбагачення індивідуальної та спільної діяльності. Спочатку творча діяльність може організовуватись, як групова, під час якої здійснюється пошук, в учнів формуються знання і вміння, засвоюються тактики і стратегії творчої діяльності.

У спільній діяльності відбувається спілкування, структура якого має такі аспекти: інформаційно-комунікативний — у ході особистісної комунікації відбувається обмін інформацією; когнітивний — відображає індивідуальні способи сприймання, переробки і організації інформації, щоб прийняти рішення чи розв'язати завдання; інтерактивний — характеризує

взаємодію партнерів у процесі спільної діяльності; семіотичний — означає функціонування різних знакових систем між собою через спілкування; аксіологічний — відображає обмінювання цінностями; нормативний — характеризує нормативне регулювання поведінки суб'єктів, а також процес передачі і закріплення реального функціонування стереотипів поведінки; праксеологічний (практичний) — відображає обмін діяльністю, здібностями, вміннями і навиками; перцептивний — включає встановлення взаєморозуміння між партнерами на основі сприйняття один одного. Усі ці аспекти спілкування знаходять своє відображення у творчій діяльності, суб'єктами якої є педагог і учень. Щоб дійти взаєморозуміння між учасниками спільної діяльності, необхідно володіти технікою спілкування, яка об'єднує низку базових умінь-дій, які можна поділити на три групи: уміння міжособистісної комунікації, уміння міжособистісної взаємодії та уміння сприймати і розуміти один одного. Окрім умінь, потрібно також дотримуватись певних правил спілкування, від яких залежить його ефективність. Дотримання правил спілкування в творчій діяльності є необхідною умовою, оскільки творчі особистості дуже чутливі до нюансів взаємодії з партнерами. До основних правил ефективного спілкування можна віднести такі:

1. Говорити мовою, яка зрозуміла усім учасникам діяльності.
2. Відсутність у групі фаворитів і тих, кого обходять увагою.
3. Взаємоповага партнерів.
4. Виявлення цікавості до проблем партнера.
5. Надавати можливість партнеру виговоритися.
6. Якщо проводиться групова робота, необхідно підкреслювати спільність (цілей, інтересів, завдань, точок зору).
7. Підкреслювати цінність кожного учасника творчої діяльності.

Часто окремі творчі особистості занадто «заглиблені» в собі під час групової роботи, здійснюючи переведення інформації з підсвідомості у свідомість, це відволікає їх від конкретної роботи, яка проводиться в групі. Різке виведення їх із цього стану може призвести до непорозуміння з оточуючими, до психологічної травми. Оскільки творча особистість частіше впадає в такий стан, вона має навчитися правильно обходитись з ними, якщо хоче зберегти хороші стосунки з членами колективу. А педагог повинен розпізнавати стани і глибину заглиблення і своєчасно змінювати свою поведінку, особливо приборкувати негативні емоції і дії з боку інших учнів. Враховуючи, що в групі є переважна більшість творчих дітей, і всіх треба зрозуміти, з ними може працювати людина знаюча, делікатна, уважна і стримана. Організуючи спільну творчу діяльність, педагог має знати, що дезорганізуючі дії можуть з'явитися навіть тому, що типи творчих особистостей (аналітик, синтетик, образник, емпірик) по-різному виявляють свій шлях до кінцевої мети, часто незрозуміло для інших. Тому він має дуже чутливо і делікатно керувати групою таких особистостей, щоб легкий поштовх не спровокував конфліктну ситуацію.

Одним зі шляхів удосконалення якості роботи є вивільнення в учнів компенсаторного механізму, коли недолік здібностей може компенсуватися розвитком мотиваційної сфери. У самій сфері професійної мотивації найважливішу роль виконує позитивне ставлення до професії, оскільки цей мотив пов'язаний з кінцевою метою навчання. Позитивне ставлення до професії в поєднанні з компетентним уявленням про неї визначає також формування особистих мотивів, спонукає до розвитку необхідних для професії творчих здібностей. Висока позитивна мотивація може виконувати роль компенсаторного чинника у разі недостатньо високих спеціальних здібностей або недостатнього запасу в учня необхідних знань, умінь і навичок. У зворотному напрямі компенсаторний механізм не спрацьовує. Іншими словами, ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати низьку навчальну мотивацію або її відсутність і, таким чином, не може призвести до високої успішності навчальної діяльності. Зацікавлені учні починають створювати моделі оригінальніші, ніж їхні товариші з високим рівнем спеціальних здібностей, але з низькою мотивацією до даної діяльності. Усвідомлення визначального значення мотивації для навчальної діяльності призвело до формулювання принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу (Г. Є. Гребенюк). Тому необхідно цілеспрямовано формувати в учнів мотивації до навчально-трудової і творчої діяльності.

Педагог має бути готовим до організації творчої діяльності учнів, виявляючи власні професійні уміння, педагогічну творчість і реалізуючи установки до формування креативності в учнів: «визнання цінності творчого мислення; розвиток чутливості дітей до стимулів оточення; вільне маніпулювання об'єктами та ідеями; уміння всебічно розкрити особливість творчого процесу; уміння розвивати конструктивну критику, але не критиканство; заохочення самоповаги; нейтралізація почуття страху перед оцінкою тощо» [10, с.286]. Педагогічна творчість спонукає до пошуку оригінальних розв'язків професійних завдань, часто на рівні експромту та імпровізації, що призводить до знаходження ефективних способів і засобів досягнення педагогічних цілей, до інноваційної діяльності. За визначенням І. М. Дичківської, готовність до інноваційної педагогічної діяльності є особливим особистісним станом, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії [10, с.277]. Для того, щоб у педагога сформувалося мотиваційно-ціннісне ставлення до праці, має існувати потреба в задоволенні особистісних і професійних потреб, підвищенні педагогічної майстерності і, навіть, бажання відчувати задоволення від результатів педагогічної творчості, особливо, коли вони були пов'язані з подоланням професійних труднощів.

5.4. ЗАЛУЧЕННЯ УЧНІВ ДО ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Способи і шляхи залучення учнів до творчості залежать від того, де відбувається діяльність — на теоретичних заняттях, виробничому навчанні, в позанавчальний час, у межах навчального чи позашкільного закладів.

Залучення учнів до творчої діяльності відбувається через:

1. Зміст навчальної інформації — закономірності і закони розвитку техніки і технологій; інновації в галузевій сфері; базові відкриття і винаходи в галузі; досвід творчої діяльності вчених, інженерів, новаторів виробництва; вивчення способів раціонального виконання робіт; шляхів удосконалення об'єктів і процесів.
2. Дидактичні матеріали — збірники творчих задач і завдань (за видами — предметні, міжпредметні та методологічні; за типами — дослідження, технічний витвір, твір, художній, видовишний, методологічний твори) [35, с. 348—349] для індивідуального і колективного виконання.
3. Методичні системи і методи, орієнтовані на творчу діяльність.
4. Форми організації.
Методи активізації творчої діяльності учнів:
 1. Методи активізації здібностей особистості — евристичний метод, мозкова атака, метод синектики, діалог творчих особистостей тощо.
 2. Методи стимуляції спільної продуктивної діяльності — виконання спільних проектів; метод попередження і знімання блокуючих комунікативних афектів, що негативно впливають на процес творчості (комунікативна загальмованість, скованість, невпевненість у спілкуванні); метод фасилітації (підтримка навіть самої спроби відповісти і викласти свою думку); метод ігрової провокації; метод мотивації заохочень за виявлену ініціативу; метод взаємних запитань і відповідей.
 3. Методи активізації та використання індивідуального творчого потенціалу особистості — метод розслабленої готовності (чергування циклів мозкової активності), читання у вигляді асоціативної схеми, метод виключення, метод мислення за аналогією.
 4. Методи активізації та самореалізації творчого досвіду особистості — алгоритм розв'язування винахідницьких задач (АРВЗ) Г. С. Альгшуллера, методи Е. де Боно (ПНЦ — позитив, негатив, цікаво; ЗВЧ — зважати на всі чинники; НР — наслідки і результати; АМВ — альтернатива, можливість, вибір; метод шістьох капелюхів).

У контексті творчої діяльності на уроках теоретичного навчання важливо вибрати тип уроку відповідно до психологічної основи навчальної діяльності. Хоча вони поділені на групи за домінуючим видом діяльності, на практиці їх важко відокремлювати, оскільки вони взаємопроникають і взаємодоповнюють один одного.

Уроки когнітивного типу — урок-спостереження, урок-експеримент, урок дослідження об'єкта, пошуковий урок, лабораторно-практичний урок, урок постановки проблеми та її вирішення, урок конструювання понять (правил, гіпотез тощо), інтегрований урок, метапредметний урок, міжпредметний урок, урок філософського узагальнення, урок роботи з першоджерелами, урок-концепт (побудови картини світу чи її частини);

Уроки креативного типу — урок складання і вирішення задач, урок-діалог (дискусія, диспут, евристична бесіда), урок винахідництва, урок творчості (технічної, художньої, прикладної, наукової), урок відкриття, урок-гра (рольова, ділова, дидактична), урок-мандрівка, урок навпаки (учень виконує роль викладача), урок захисту творчих робіт, урок-олімпіада, прогностичний урок, урок творчого узагальнення, уроки аналізу ситуації;

Уроки оргдіяльнісного типу — урок цілепокладання, уроки з груповою діяльністю, уроки захисту індивідуальних освітніх продуктів, урок-проект, урок-консультація, урок самооцінок, урок-залік, урок-рефлексія;

Уроки комунікативного типу — бінарний урок (ведуть два викладачі), урок рецензування, урок взаємоконтролю, урок-виставка, урок-аукціон, урок-конференція, урок-змагання, урок КВК, урок-суд, урок-круглий стіл, урок творчий звіт.

При підготовці будь-якого з цих уроків треба дотримуватись наступних правил: застосовувати нестандартні уроки лише в системі, коли їхній вплив на результати навчання є доцільним та ефективним, і змінюються види провідної психологічної діяльності; при опрацюванні тематичного плану визначитись з тими уроками, які доцільно провести нестандартно (їх може бути кілька уроків упродовж навчального року для одного предмета); адже в ПТНЗ основна кількість уроків проводиться традиційно; застосовувати рекомендації та описи алгоритмів виконання завдань; по можливості, учні мають брати участь у підготовці таких уроків, особливо у підготовці наочності, пошуку інформації, засобів тощо.

Підготовку уроку обов'язково необхідно розпочинати з усвідомлення педагогом способів і шляхів активізації творчого потенціалу учнів та визначення смислу його проведення. У подальшому формулюється ідея уроку, визначається провідна проблема, розробляється його концепція, проводиться відбір змісту, засобів, методів і форм діяльності. Важливим етапом підготовки є передбачення результатів творчої роботи та їх відповідності стандартам професійно-технічної освіти. Завершується підготовка формулюванням цілей, розробкою структури і написанням плану та конспекту уроку.

Отже, творча робота учнів повинна завершуватись результатом, який має або об'єктивну (невідому раніше), або суб'єктивну (невідому учневі) цінність. Враховуючи мету навчання учнів саме в ПТНЗ, результат творчої роботи на заняттях професійно орієнтованих дисциплін мав би мати професійну спрямованість. Що саме потрібно розробляти, через які види робіт залучати учнів до професійної творчості — над цим педагог повинен поміркувати під час роботи над тематичним плануванням і розробкою системи уроків.

Педагогічний підхід до формування творчих здібностей учнів потребує застосування таких методів, що спрямовані на досягнення пізнавальної активізації особистості. У цьому аспекті ефективною є саме та методика, періодичне застосування якої поступово розвиває ті уміння і якості, що є важливими у творчій діяльності. Оскільки ступінь розвитку творчих умінь в учнів ПТНЗ на початку навчання є неоднаковим і відносно низьким, то необхідно застосовувати методику розвитку творчого мислення. У педагогіці відомою є методика розвитку творчого мислення, розроблена М. І. Меєрович і Л. Й. Шрагіною. У основі цієї методики лежать практичні методи, які використовують інженери для вирішення технічних задач і проблем — алгоритмічні методи генерації ідей. За допомогою цих методів можна проводити тренування творчості в учнів.

Методика проведення тренінгу творчості полягає в певному практично-психологічному впливі, який базується на розробці та виконанні різних вправ через активні методи групової роботи. Під час групової роботи спеціально організовується спілкування, коли не лише вирішуються професійні питання та творчого розвитку особистості, а й формуються навички спілкування, надання допомоги і підтримки, що дозволяє знімати стереотипи і вирішувати як професійні, так і особистісні проблеми учасників. Проведення групового тренінгу допомагає кожному учаснику виразити себе своїми індивідуальними засобами, при цьому вирішується і постановка гуманістичної ідеї — не примушувати, не придушувати, не ламати особистість, а допомогти їй стати самою собою, передусім у спілкуванні з оточуючими.

Важливими моментами проведення тренінгу повинні бути добровільність, активність, довіра, а також створення невимушеної атмосфери, що сприяє розкріпаченню її учасників та викликає цікавість і бажання бути учасником тренінгу. педагог не лише пояснює правила тренінгу, але й стежить за тим, щоб вони не порушувалися. Його мета — робота для групи, допомога в розбудові відносин спілкування між учасниками. Перед початком тренінгу педагог повинен визначити правила поведінки, а саме: повага до того, хто говорить, щирість, персоніфікація висловлювання, конфіденційність, спілкування за принципом «тут і тепер». Використання таких правил організовує діяльність і не дає їй можливості вийти з-під контролю. При створенні ігрової ситуації педагог може почергово викликати різні емоційні стани учасників, враховувати зміну можливих ритмів роботи, змінювати форми спілкування. У ході таких тренінгів розвиваються комунікативні здібності, які змушують звертати увагу на інших, сприймати емоції, позиції, орієнтації, думки і дії членів групи. Так удосконалюється мова, яка є основним засобом пізнання, розуміння і спілкування між людьми.

Професійно-практична підготовка. Очікування і пошук творчих елементів у майбутній професії зумовлюють особливе до неї ставлення. Звичайно, різні робочі місця надають нерівні можливості для творчості. Тому формування творчого ставлення до різних видів професійної діяльності, стимулювання потреби в творчості і розвитку здібностей до професійної творчості є необ-

хідними ланками системи професійного навчання і професійного виховання особистості, зокрема, й у процесі виробничого навчання. Будь-яка діяльність включає момент творчості. Тому необхідно виховувати однакову пошану до різних видів професійної праці: від підготовчих видів діяльності до випуску готової продукції. Чи набуде професійна діяльність відтінок творчості, багато в чому залежить від самої особистості учня.

Учні-першокурсники спираються, як правило, на свої ідеальні уявлення про майбутню професію, які при зіткненні з реаліями піддаються негативним змінам. Відповіді на питання: «Чому професія подобається?» свідчать, що провідною причиною тут виступає уявлення про творчий зміст майбутньої професійної діяльності (називаються «можливість самоудосконалення», «можливість займатися творчістю»). Проте перші враження про присутність або відсутність творчості у роботі, наприклад, автослюсаря, учні одержують під час екскурсій в заклади автосервісу. Для повноти вражень екскурсії проводять обов'язково в заклад, що є престижним (автосервіс від фірми-виробника, особливо іноземного), а також на звичайний. При такому підході до ознайомлення з особливостями роботи автослюсарів, підкреслюється важливість підвищення професійної майстерності.

Як відомо, освоєння будь-якої спеціальності відбувається в результаті тривалого відпрацювання комплексу вправ, що дозволяють виробити автоматизм при виконанні необхідних операцій. Очевидно, що вправи для формування навичок творчого мислення повинні бути проблемними ситуаціями, вирішення яких виробляється за алгоритмом, тобто з дотриманням певної послідовності виконання розумових операцій. Цей алгоритм застосовується у методиці, розробленій для тренування навичок вирішення проблемних ситуацій. Вона включає дві цілісні системи вправ для тренування навичок, які виявляються в особливостях мислення творчої особистості: перша — система вправ для розвитку творчого інтелекту (основна частина вправ виконується як вирішення проблеми за чіткою і жорсткою програмою — алгоритму — на всіх етапах вирішення); друга — система вправ на розвиток уяви (більшість цих вправ також виконується за спеціальними алгоритмами) [20, с. 17—18]. Така методика є ефективною на виробничому навчанні майбутніх робітників, адже вона забезпечує засвоєння технологічного аспекту професії.

Іншим важливим чинником, пов'язаним з мотивом творчості в майбутній професійній діяльності, потягом до творчості і тими можливостями, які надає для цього робота за фахом, є виробнича практика. Саме під час виробничої практики майстер має можливість спостерігати за змінами у професійній діяльності учнів, бачити, як зростає кількість творчих елементів і реалізується творчий потенціал учнів. Спостереження недвозначно свідчать про чітко виражену орієнтацію учнів на творчий підхід до майбутньої професійної діяльності, незалежно від її специфіки і змісту (на великому чи малому підприємстві, в умовах серійного чи одиничного виробництва).

У реальному житті вибір методичної системи навчання залежить від специфіки профілю підготовки, особливостей навчальної групи, психолого-

педагогічної підготовки майстра та умов, що склалися. Майстер працює в кількох системах залежно від умов, проте одна з них завжди є провідною. Вибір провідної методичної системи майстром визначається метою навчання. У разі, коли метою є формування творчого мислення в учнів, то, для прикладу, у процесі виробничого навчання кулінарного профілю застосовуються такі методичні системи (типи навчання): репродуктивне навчання, оскільки учні повинні добре засвоїти правила приготування корисної їжі та технологію приготування конкретних страв; проблемне навчання, оскільки саме завдяки частково-пошуковому і проблемному методам можна знайти якісно нове рішення; релаксопедичне навчання, адже в ньому застосовуються такі психологічні механізми, як: асоціація, взаємодія, вплив, розумове зосередження, що властиві також і творчому мисленню; сугестивне навчання, яке дозволяє при підготовці репрезентувати знання в образах, коли інтегрується предметний зміст з його художніми проявами. Залежно від теми заняття, визначаються провідна методична система, співвідношення з іншими методичними системами, основні методи навчання і форми організації. Для виробничого навчання, крім уроку, це можуть бути інсценування, конкурси, ігри (ділові, рольові), самостійна робота тощо.

На практичних заняттях акцентують увагу на вирішенні найцікавіших проблемних виробничих ситуацій з досвіду роботи баз практики. Розв'язання виробничих ситуацій розвиває професійне мислення, уміння проводити аналіз, учить робити висновки і давати оцінку дій фахівців. У процесі обговорення учні не тільки вчаться публічно виступати, вести дискусію, а й знаходять упевненість у своїх силах, закріплюють навички публічних виступів і вчаться аргументовано захищати свою точку зору. Місія викладача полягає у визначенні робочих груп учнів для розробки карток-завдань та інструкційно-технологічних карток послідовності виготовлення робіт. В учнів така робота викликає інтерес, і навіть ті учні, які мають посередні знання, виконуючи творчі роботи, не тільки одержують позитивні оцінки, а й набувають досвіду використання теоретичних знань на практиці, виробляють упевненість в собі.

Майстрам рекомендується організувати роботу в групі таким чином, щоб найкращі учні щоразу отримували індивідуальні завдання і від завдання до завдання виконували складнішу роботу. Це спонукає й інших учнів працювати так, щоб їм також доручали виконувати складніші, а отже, й цікавіші завдання. Коли планується легка й одноманітна робота, учням пропонується подумати про те, як підвищити продуктивність праці. Ефективною виявилася така форма стимулювання творчої активності, як організація «мозгового бюро». Учні, об'єднані в таке «бюро», спочатку під керівництвом майстра, а потім самостійно, розробляють проекти завдань, які за складністю виконання виходять за межі навчальної програми. Складність роботи в кожному конкретному випадку залежить від здібностей та успіхів учня. У результаті — стимулюється творча активність, підвищується рівень культури праці. Підбиваючи разом із майстром підсумки роботи, учні переконуються, що виконання будь-якого завдання може сприяти вдосконаленню їхніх професій-

них якостей. Для того, щоб краще усвідомити значення виконуваних завдань, майстер разом з викладачем прищеплюють учням навички економічного, а для деяких профілів й художньо-естетичного аналізу, навчання рахувати, бережливо витратити сировину, кошти. Наприклад, у кулінарному профілі підготовки додатково привчають до того, щоб ставити естетичну цінність виробу над усе, тобто вище від прагматичної економії матеріалів.

На стимулювання потреби у формуванні культури праці позитивно впливає участь учнів у продуктивному виробництві. Весь сенс виробничого навчання в тому і полягає, що на таких уроках учні зайняті корисною і цікавою справою. Тут усе, що стосується їхньої майбутньої професії, має той сенс, що їхні задуми реалізуються на практиці в реальних виробках. Отже, й у виробничій майстерні в майстра виробничого навчання все повинно бути, як у відповідному цеху: справне устаткування, технічна документація, достатня кількість виробничих завдань, необхідний робочий інструмент, пристосування, оснащення. Творчі роботи мають дозуватися не за годинами, а за змістовими ланками, зберігаючи єдність творчого задуму.

Відомо, що не помиляється той, хто нічого не робить. Учень також у навчально-виробничій творчості повинен мати право на помилку. Якщо його діяльність оцінюється винятково за критерієм наявності або відсутності помилок, без урахування кінцевого результату цієї діяльності, характеру помилок, тих шляхів, якими він йшов до мети, то учні втрачають свою активність. Такий підхід до оцінювання з психологічної точки зору є зовнішнім тиском, який і є чинником зменшення рівня активності. Щоб уникнути такого «тиску», але не допустити недбалого ставлення до помилок, застосовуються ситуації успіху, коли помилка розглядається як мета для підвищення майстерності. У цьому випадку помилки жваво обговорюються, а обговорення спрямовується у бік знаходження шляхів уникнення цих помилок. Для створення позитивного емоційного фону часто застосовуються приказки, афоризми, метафори. Наприклад, «Уміла готувати, та не вміла подавати». Якщо після цього учень не допускає таких помилок, то майстер використовує метод позитивної підтримки (фасилітації) і наголошує на тому, що учень робить успіхи. Тому майстер виробничого навчання у заключних бесідах не зважає на допущені дрібні прорахунки і помилки учнів, зате акцентує увагу на найменших досягненнях у розвитку творчості та елементів культури праці, яких учні набули під час виконання даного завдання. Виховна мета цих бесід — не лише узагальнення і систематизація практичного досвіду, а формування культури праці, стимулювання потреби у професійному саморозвитку, інтересу до подальшої творчої діяльності. Досягнення такої мети є значним кроком у забезпеченні динамічності висхідного руху в професійному розвитку майбутнього фахівця.

Навчаючи новим прийомом, майстер залишає учням місце для роздумів, стимулює творче мислення, пояснюючи, що кожен новий прийом також може бути вдосконалений. Активна творча робота учня відбувається тоді, коли виникають проблеми, а вони виникають, якщо інструктаж не занад-

то деталізований. Один із варіантів такого «програмування» пов'язаний із поступовим виключенням готових рішень з інструктажу і послідовним збільшенням кола проблемних ситуацій, в яких рішення учні повинні знайти самостійно. Якщо вже під час інструктажу мотивується спрямованість на формування творчого підходу, програмується активна інтелектуальна діяльність учня, то виконання завдання набуває ознак творчої самостійної праці, яку учень виконує із задоволенням, усвідомлюючи особистісний смисл своєї праці.

Позаурочна діяльність. В умовах дефіциту часу на навчання і зростання обсягів інформації, з метою оптимізації засвоєння навчальної інформації професійного спрямування особлива увага звертається на можливості позаурочної діяльності.

На уроках професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки співпраця педагогів і учнів має дещо нормативний характер, чого не можна сказати про позаурочну діяльність, участь в якій є, перш за все, добровільною. Найбільший потенціал для розвитку творчих здібностей має гурткова робота, зокрема, гуртки технічної та художньої творчості.

Аналіз досвіду роботи гуртків технічної і художньої творчості в ПТНЗ свідчить про те, що технічна творчість створює умови для розвитку творчого (технічного і художнього) мислення учнів, а також сприяє накопиченню досвіду технічної і художньої творчої діяльності, що надзвичайно важливо для майбутнього робітника. Особливість роботи гуртків технічної і художньої творчості полягає у тому, що в ході занять розвивається просторове, образне, асоціативне і творче мислення, розвивається художній смак учнів. Метою навчання учнів основ творчої праці є пробудження інтересу, а потім створення і закріплення творчого ставлення до професійної діяльності, що виявляється в активній раціоналізаторській роботі. Таке навчання підвищує інтерес до професії, потребу пошуку резервів та вдосконалення технології виконуваної учнями роботи залежно від обраного фаху.

Враховуючи те, що в ПТНЗ діяльність гуртків технічної творчості має професійну спрямованість, вони розвивають в учнів інтерес до професії і навчальних предметів, розширюють і поглиблюють набуті на уроках знання, формують уміння застосовувати їх на практиці. Незаперечним фактом є те, що активна участь у раціоналізаторстві та винахідництві значно розширює можливості виховання в учнів творчого ставлення до праці, а також досягнення у майбутньому вершини професійної майстерності.

Оскільки рівень творчої діяльності фахівців у професійній сфері значною мірою залежить від їх політехнічної підготовки, важливою складовою якої є робота в гуртках технічної творчості, то вивчення учнями основ технічної творчості стимулює широке застосування міжпредметних зв'язків і утворення системи професійних знань і вмінь. Вони сприяють формуванню образу продукту праці, інтегрального, творчого мислення, створенню програми поведінки у невизначених проблемних (політехнічних) ситуаціях, успішності професійної діяльності. Це спричинює потребу в створенні оптимальних

умов і наданні підтримки обдарованій молоді ПТНЗ із розвитку її творчого потенціалу, самореалізації та духовного самовдосконалення.

Позашкільні заклади є важливим компонентом освітньої та культурної сфери, які сприяють процесу соціальної адаптації та самореалізації особистості учня, незалежно від того, де він навчається — у загальноосвітній чи професійній школі. Особливістю навчання молоді у ПТНЗ є те, що саме позашкільний заклад з професійним спрямуванням — Будинок техніки, сприяє не просто активно проводити свій власний час, але й ґрунтовніше готуватись до майбутньої професійної діяльності.

Через слабке володіння раціональними методами праці молоді робітники довше адаптуються до умов виробництва, навіть маючи достатній рівень теоретичної та практичної підготовки. Цей термін є ще довшим, якщо підготовка здійснювалась за широким профілем [31, с. 9]. Досвід творчої діяльності учня в гуртку професійного спрямування впливає на ступінь адаптації молодого робітника на виробництві, зменшуючи її термін і дозволяючи швидше піднятися на новий шабель професійної майстерності.

Навчальний процес у гуртках технічної творчості ґрунтується на принципах гуманістичної особистісно орієнтованої педагогіки, індивідуалізації, інтересу, цілеспрямованості та систематичності, професійного спрямування, комунікації.

У гуртковій роботі співіснують індивідуальна, групова і колективна форми, які, залежно від мети, стають на певний час провідними. Оскільки на перших етапах гурткової роботи учні навчаються навичок цілепокладання, засвоюють методи і прийоми творчої діяльності при постійній підтримці педагога, то на наступних етапах зростає рівень їх самостійності, що відображається у зростанні активності, саморегуляції, самоорганізації, самодіяльності, самоконтролю, здатності особистості до саморозвитку та самоосвіти, тобто через різноманітні форми вияву самосвідомості [5, с.61].

Педагогічний процес позашкільного закладу має свої особливості. Адже основи його роботи закладені позашкільною педагогікою, об'єктом вивчення якої є дозвільна діяльність. Проте об'єднуючою ланкою — метою, для ПТНЗ і позашкільного закладу є розвиток творчої особистості учня. Робота в гуртку сприяє освоєнню позашкільної освіти, яка є додатковою і, на відміну від навчання в ПТНЗ, характеризується самореалізацією учня поза жорсткими межами навчальних програм, регламентованих термінів навчання і визначених темпів. Як зазначає О. В. Биковська, позашкільна освіта: «не стільки надає людині шлях до розширення загальної освіти (його поглиблення, вдосконалення) в рамках діючої освітньої системи, скільки реалізує право на свідому участь у пошуку сенсу свого життя» [3, с.126]. Щоб учень ПТНЗ став у майбутньому професіоналом, основу для цього закладають, в першу чергу, в навчальному закладі педагоги і майстер виробничого навчання, в другу чергу, педагогічні працівники позашкільного закладу.

Досвід функціонування технічної творчості в ПТНЗ свідчить про низку проблем, які виникли вже в сучасних умовах. До них можна віднести

такі: старіння педагогічних кадрів, які мають великий досвід у технічній творчості, відсутність матеріального забезпечення занять, незадовільний доступ до навчально-методичної літератури з питань технічної творчості, недостатня готовність педагогів (особливо молодих) до керівництва гуртками технічної творчості, періодичність популяризації технічних виробів, виготовлених учнями, недостатня координація діяльності ПТНЗ з технічної творчості.

Тому і надалі актуальною проблемою суспільства є залучення учнів ПТНЗ як майбутніх фахівців до технічної творчості. Її можна розв'язати, організовуючи творчу діяльність учнів спільними зусиллями професійно-технічних навчальних і позашкільних закладів, зокрема Будинку техніки, обравши для цього відповідну форму організації.

Проблема оцінювання та відстеження результату діяльності педагога в напрямі розвитку творчих здібностей, обдарованості особистості сьогодні — одна з ключових проблем освіти. Адже розвиток і вдосконалення творчого мислення, особливо в період серйозних соціальних змін у нашій країні, дозволяє випускнику професійної школи виробити навички знаходження ефективних рішень для будь-яких проблем. Усвідомлене цілеспрямоване використання творчого мислення дає можливість особистості досягти бажаного результату і самореалізуватися.

5.5. МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ У СИСТЕМІ «ПТНЗ – БУДИНОК ТЕХНІКИ – МАЛА РОБІТНИЧА АКАДЕМІЯ»

Будинок техніки є профільним позашкільним навчальним закладом, який організовує дозвільну діяльність учнів ПТНЗ за певними напрямками, маючи для цього компетентних фахівців. Проте для низки гуртків, особливо технічного спрямування, доцільно залучати до керівництва ними визнаних майстрів своєї справи. Адже майже у кожному з ПТНЗ працюють переможці бодай одного з конкурсів фахової майстерності серед майстрів виробничого навчання. Ці педагоги завжди мають в арсеналі своїх доробок те, що можна передати іншим. Для цього організовується і координується робота з раціоналізаторства і винахідництва на базі такого позашкільного закладу, вона може охоплювати всі ПТНЗ міста й області. Очевидно, що ефективність цієї діяльності буде залежати не лише від наявності відповідних кадрів, їх готовності до занять технічною творчістю, але й навчально-методичного забезпечення.

Актуальною проблемою є визначення і розробка необхідного методичного і навчально-методичного забезпечення організації творчої діяльності учнів ПТНЗ в умовах роботи обраної форми організації, наприклад, малої робітничої академії для учнів професійних шкіл. Мала робітнича академія через участь учнів у гуртках технічної творчості сприяє підвищенню професійної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів, продовжує

діяльність із розвитку здібностей молоді, поглиблення знань з спеціальних і загальнотехнічних предметів, розвитку професійних умінь і навичок.

Розвиток професійної творчості майбутнього кваліфікованого робітника, спрямованої на створення різних нових видів виробів, здійснюється і на заняттях гуртків. Зміст роботи цих гуртків визначається планом і програмою, які розробляються їхніми керівниками з обов'язковим урахуванням думок гуртківців. Під час розробки тематики робіт виключається дублювання програм предметів професійно-теоретичної підготовки, а також виробничого навчання.

З метою формування системного творчого мислення в учнів ПТНЗ, запропоновано використати можливості комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітнича академія». Концептуальна ідея функціонування такого комплексу полягає в тому, що інженерно-педагогічні працівники різних ПТНЗ (викладачі спеціальних, професійно орієнтованих і загальнотехнічних предметів, майстри виробничого навчання) мають неоднаковий рівень підготовки до організації творчої діяльності учнів як на уроках професійно-теоретичної, так і професійно-практичної підготовки, що негативно відбивається на готовності випускників до майбутньої творчої діяльності. Це стосується як поінформованості педагогів з основ психології творчої діяльності, так і основ технічної чи художньої творчості.

У теперішніх умовах децентралізації фінансування державних навчальних закладів гостро стоїть питання їх ефективної роботи. Є приклади, коли Будинок техніки вийшов із системи ПТО і почав самостійно функціонувати як позашкільний заклад, проте через певний час припинив своє існування. Щоб уникнути такої участі, необхідно виробити новий підхід до спільної діяльності з ПТНЗ. Сутність нового підходу полягає в тому, що творча професійно спрямована діяльність обдарованих учнів ПТНЗ організовується у рамках комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітнича академія», що дає їм можливість ознайомлюватись і опановувати складніші види професійних робіт, ніж за навчальною програмою, підвищувати рівень професійної компетентності. Найоптимальнішим варіантом роботи у цьому напрямі є діяльність координаційного центру, в якому консолідовано інформаційні і кадрові ресурси для виконання цієї місії — це Будинок техніки, на базі якого функціонує мала робітнича академія (спрямована на розвиток учня як майбутнього фахівця в професійній площині), яка відрізняється від малої академії наук (спрямованої на формування майбутньої наукової еліти) чи малої технічної академії (спрямованої на формування інженерної еліти). Мала робітнича академія через участь учнів у гуртках технічної (художньої) творчості сприяє підвищенню професійної компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів, продовжує діяльність із розвитку здібностей молоді, поглиблення знань з спеціальних і загальнотехнічних предметів, розвитку професійних умінь і навичок.

Приставаючи до впровадження педагогічного процесу, його спочатку обґрунтовують і відображають у теоретичній моделі процесу. Оскільки будь-

який процес можна вдосконалити за допомогою певних змін, то модель видозмінюється, перетворюючись на нормативну [17, с. 213]. На основі нормативної моделі виділяють основні чинники, завдяки яким у педагогічному процесі відбуваються зміни, що призводять до ефективних результатів.

Метою моделювання є встановлення оптимальної конфігурації зв'язків між ПТНЗ і Будинком техніки у контексті організації творчої діяльності учнів ПТНЗ. Модель організації творчої діяльності учнів ПТНЗ в рамках комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітнича академія» відображає взаємозв'язки та взаємозалежності між проєктованими характеристиками і якостями особистості та процесом їхнього розвитку. Вона дає спрощене уявлення навчально-виховного процесу як системи. Щоб отримати максимально можливу повноту відомостей, одну і ту ж модель (систему) вивчають на всіх доцільних рівнях абстракції. Кожен рівень абстракції має свої формальні можливості, що забезпечує дослідження моделі з відповідним ступенем конкретизації. У цьому контексті система — внутрішньо організована сукупність взаємопов'язаних елементів, тобто компонентів педагогічного процесу, що у визначеній послідовності сприяють покращенню навчальних досягнень та позитивним зрушенням в особистісних характеристиках учнів, які беруть участь у роботі малої робітничої академії. Модель як система характеризується такими властивостями, як: *стійкість*, яка забезпечується інваріантними частинами програми з навчального курсу з основ організації творчої діяльності учнів ПТНЗ для викладачів і майстрів виробничого навчання, що викладається в постійно діючій школі при Будинку техніки, і навчально-методичним забезпеченням цього процесу, і програми занять з учнями; *цілісність*, яка забезпечується оптимальним використанням організаційних форм і методів творчої діяльності учнів у рамках функціонування комплексу; *чутливість*, яка визначає ступінь стійкості моделі, тобто пов'язана з встановленням адекватності цілей суспільства, виробництва, навчального закладу і особистості; *ефективність*, яка визначається за результатами успішності учнів в опановуванні професії та їх особистісним розвитком; *можливість розвитку у встановлених межах*, які визначаються кваліфікаційними характеристиками та узгоджуються з дескрипторами компетенцій професії. За критерій *суттєвості* нами вибрано ті елементи системи, які впливають на хід процесу, а саме організації творчого розвитку учнів, що беруть участь у роботі малої робітничої академії.

Процес творчого розвитку особистості є складною стохастичною системою, в якій відношення між вихідним і вхідним сигналами має ймовірнісний характер. Причиною стохастичності системи можуть бути: суттєвий сумарний вплив незначних поодиночій фонових сигналів (збурень), які надходять через всю множину граничних точок системи, і високий ступінь складності системи. Наприклад, якщо в закладі навчаються учні, які мають достатній рівень інтелектуального розвитку, творчий потенціал і хорошу базову підготовку, то, ймовірно, й закінчать вони навчання підготовленими до творчої професійної діяльності. Однак сукупність окремих, незначних

за своєю суттю чинників, у загальному можуть вплинути негативно на очікуваний результат (низький рівень навчальної і професійної мотивації учнів групи; недосвідчений або безініціативний викладач, не готовий до організації творчої діяльності учнів; часті хвороби учнів; тривалий час на добирання в навчальний заклад і додому тощо). Тому, щоб визначити характер впливу суттєвих чинників (внутрішніх параметрів системи) на особистість учня—учасника академії, будується модель досліджуваного процесу і визначаються умови його ефективності. Щоб одержати максимально повну інформацію про досліджуваний процес, його модель розробляється в декілька етапів, які відрізняються рівнем абстракції.

Оскільки розглядається поведінка системи, то модель є функціональною. Найпростішою функціональною моделлю процесу як системи є модель типу «чорної скриньки», якій відповідає високий рівень абстракції [6, с. 139], де x , y , z , u — параметри системи. На першому етапі розроблення моделі процесу визначають вхідні контрольовані і неконтрольовані, керовані та некеровані чинники (параметри), а також вихідні параметри досліджуваного об'єкта. На цьому рівні абстракції розроблення моделі досліджуваним об'єктом є процес підготовки учнів ПТНЗ до майбутньої творчої професійної діяльності з використанням можливостей урочної, позаурочної і позашкільної діяльності.

На другому етапі розроблення моделі розглядають її елементи та встановлюють зв'язки між ними, оскільки це визначає дії, які вони можуть здійснювати щодо іншого об'єкта. За способом репрезентації властивостей системи обрано блок-схему алгоритмічного типу. У такій блок-схемі зв'язок між вихідними, вхідними, внутрішніми і зовнішніми параметрами системи задається у вигляді алгоритму. Цей алгоритм відображає послідовність правил (кроків), за якими множина вхідних даних перетворюється у множину вихідних. Кожен наступний крок, залежно від результатів попереднього, може мати кілька альтернативних варіантів. Базисними елементами цієї функціональної системи є сигнали (змінні) на вході і виході системи, окремих її ланках і оператори їх перетворення.

Для моделі, що розглядається, змінними, які характеризують інформаційний стан системи, є *знання та вміння, компетенції, особистісні якості учнів як функції внутрішніх параметрів системи. Внутрішніми параметрами системи будуть властивості окремих елементів, зокрема, зміст навчального курсу для педагогічних працівників і програми занять учнів—членів академії, форми організації, методи і засоби навчання у контексті творчої діяльності, організаційні, педагогічні, психологічні умови. Вихідними параметрами системи будуть особистісні творчі якості, особистісний досвід творчої діяльності і професійна компетентність учнів. Зовнішні параметри системи поділяємо на дві групи: перша — закони розвитку технічних систем, закони розвитку виробничих систем; друга — суспільство, ринок, НТП, виробництво.*

Чинники, що впливають на процес творчого розвитку учнів в рамках комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітничка академія»: $x^1 \dots x^n$

вхідні контрольовані і керовані чинники, які задають режим процесу організації. Межі зміни цих чинників задаються концепціями, нормативними документами, змістом професійної підготовки — $x^{l\min} \leq x^i \leq x^{i\max}; z^1 \dots z^k$ — вхідні контрольовані, але некеровані чинники, які характеризують інтелектуальний розвиток, творчий потенціал, базові знання учня, рівень методологічних знань тощо. Межі зміни цих чинників задаються умовами навчального закладу (ПТНЗ, Будинок техніки, мала робітнича академія) — $z^i_{\min} \leq z^i \leq z^{i\max}; u^1 \dots u^q$ — вхідні неконтрольовані і некеровані чинники, які відображають вплив збурень, які не можуть бути безпосередньо заміряні в умовах дослідження. Ці параметри призводять до змін характеристик об'єкта. До них належать впливи законів технічних і виробничих систем, суспільства, ринку, НТП, виробництва; $y^1 \dots y^m$ — вихідні параметри творчого розвитку учня як фахівця до майбутньої творчої професійної діяльності, які виступають як цільові функції оптимізації системи. Межі зміни цих параметрів задаються вимогами моделі фахівця відповідного профілю — $y^{\min} \leq y \leq y^{\max}$.

Модель найповніше відображає взаємозв'язки та взаємозалежності між проєктованими характеристиками і якостями особистості та організацією процесу їх розвитку на третьому етапі розроблення. Ефективність цього етапу залежить від розуміння психолого-педагогічних особливостей перебігу даного процесу та методики реалізації. Функціональна модель організації творчої діяльності учнів ПТНЗ у рамках комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітнича академія» складається з таких блоків: цільово-мотиваційного, змістового, організаційно-діяльнісного і діагностично-корекційного. Перший блок характеризує вимоги до фахівців у контексті творчої професійної діяльності та інтеграцію цілей, що виникли внаслідок вибору методологічних підходів до професійної підготовки і принципів творчої діяльності, а саме: методологічні підходи — діяльнісний, інтегративний, компетентнісний — впливають на ту частину цілей, що стосуються розвитку інтегративного професійного мислення компетентного творчого фахівця, засвоєння учнями загальнолюдських культурних цінностей; принципи творчої діяльності — впливають на ту частину цілей, що стосуються основних засад організації творчої діяльності, механізмів вивільнення творчого потенціалу особистості. Другий блок відображає зміст професійної підготовки у контексті творчої діяльності фахівця та умови його освоєння; третій блок — функціонування комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітнича академія». Оскільки знання, вміння, компетенції учнів разом з власним досвідом творчої діяльності сприяють формуванню особистості фахівця, якості та характеристики якого разом з професійною компетентністю наближують її до розробленої моделі фахівця відповідного профілю. Діагностично-корекційний блок визначає реакцію системи на ступінь відповідності особистості фахівця цій моделі. У разі невідповідності відбувається корекція організації та змісту професійної підготовки у контексті творчої діяльності (що стосується теоретичного і виробничого навчання, а також занять учнів у малій академії) та повторення етапів процесу.

Таким чином, моделювання процесу організації творчої діяльності учнів ПТНЗ у рамках комплексу «ПТНЗ — Будинок техніки — мала робітнича академія» дає можливість спроектувати педагогічну діяльність, з одного боку, викладачів і майстрів виробничого навчання, а, з другого боку, педагогів позашкільного закладу стосовно творчого розвитку майбутніх фахівців у рамках роботи комплексу.

Осмислення основних тенденцій і особливостей розвитку творчого потенціалу учнів у процесі навчання дозволить удосконалювати управління навчально-виховною діяльністю професійно-технічних навчальних закладів і позашкільних закладів у системі ПТО у контексті майбутньої творчої професійної діяльності.

Запитання для контролю

1. Яким чином можна підвищити економність робітничих ресурсів на виробництві?
2. Які причини зумовлюють необхідність професійного зростання?
3. Чим визначається творча активність людини?
4. У чому виявляється готовність учнів до творчої професійної діяльності?
5. У чому полягає суб'єктивна новизна результату творчої роботи?
6. Чи обмежує творчість робота за алгоритмом?
7. Чим відрізняються творчі здібності від креативності?
8. Як впливає на формування професійної майстерності участь в роботі творчих гуртків?
9. Яку роль виконують вольові зусилля у творчості?
10. У чому полягає відмінність між функціонуванням малої робітничої та малої технічної академії наук?

Творчі завдання

Розробіть концепцію і план творчого уроку з предмета.

Опишіть власну методику організації творчої діяльності учнів, яку застосуєте на уроці з предмета.

Використана література

1. Бадрак, В. Антологія геніальності [Текст] / В. Бадрак. — К.: [Изд-во КВІЦ], 2005. — 476 с.
2. Баклицький, І. О. Психологія праці: підручник [Текст] / І. О. Баклицький. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Знання, 2008. — 655 с.
3. Биковська, О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні [Текст]: монографія / О. В. Биковська. — К.: ІВЦ АЛКОН, 2006. — 356 с.

4. Богоявленская, Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества [Текст] / Д. Б. Богоявленская. — Ростов н/Дону, 1983. — 172 с.
5. Варій, М. Й. Основи психології і педагогіки [Текст]: навч. посіб. для студ. ВНЗ / М. Й. Варій, В. Л. Ортинський. — К.: Вид-во «Центр учбової літератури», 2007. — 376 с.
6. Гліненко, Л. К. Основи моделювання технічних систем [Текст]: навч. посіб. / Л. К. Гліненко, О. Г. Сухоносів. — Львів: Вид-во «Бескид Біт», 2003. — 176 с.
7. Гончаренко, С. У. Зміст загальної освіти та її гуманітаризація [Текст] / С. У. Гончаренко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / за ред. І. А. Зязюна. — К.: Вид. «Віпол», 2000. — С. 81—107.
8. Гребенюк, О. С. Теория обучения: учебник [Текст] / О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк. — М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. — 384 с.
9. Гуревич, Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: монографія [Текст] / Р. С. Гуревич; за ред. С. У. Гончаренка. — К.: Вища школа, 1998. — 229 с.
10. Дичківська, І. М. Інноваційні педагогічні технології [Текст]: навч. посіб. / І. М. Дичківська. — К.: Академвидав, 2004. — 352 с.
11. Дружинин, В. Н. Психология общих способностей [Текст]: [учебное пособие] / В. Н. Дружинин. — 2-изд. — СПб.: Изд-во «Питер», 1999. — 368 с.
12. Закон України «Про професійно-технічну освіту» [Текст]: зб. законодавчих актів і нормативних документів з питань соціально-правового захисту дітей. — К.: АТ «Столиця», 1998. — С. 376—398.
13. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень [Текст] / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. — Житомир: Вид-во Рута, 2006. — 320 с.
14. Изард, К. Э. Психология эмоций [Текст] / К. Э. Изард. — СПб.: Питер, 2000. — 464 с.
15. Калошина, И. П. Психология творческой деятельности [Текст]: учебное пособие / И. П. Калошина. — 3-е изд., доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. — 655 с.
16. Ковальчук, В. Стимулювання творчої активності учнів у процесі виробничого навчання [Текст] / В. Ковальчук // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2004. — № 1. — С. 41—50.
17. Краевский, В. В. Общие основы педагогики [Текст]: учебник / В. В. Краевский — М.: Изд. центр «Академия», 2003. — 256 с.
18. Левандовська, Л. Впровадження технології тренінгу творчості при вивченні спеціальних дисциплін [Текст] / Л. Левандовська // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2006. — № 5. — С. 47—53.
19. Маслоу, А. Психология бытия [Текст] / А. Маслоу. — М.; К.: Рефлбук: Виклер, 1997. — 304 с.

20. Меерович, М. И. Технология творческого мышления [Текст]: практическое пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. — Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2000. — 432 с.
21. Мічіо Кайку. Візії: як наука змінить XXI сторіччя [Текст] / Мічіо Кайку; пер. з англ. А. Кам'янець. — Львів: Літопис, 2004. — 344 с.
22. Моляко, В. О. Концепція творчої особистості [Текст] / В. О. Моляко // Сучасний погляд на обдарованість та розвиток талантів: матеріали II міжнар. наук–практ. семінару, 22–23 серпня 2011 р., м.Київ / МОНмолодьспорту України, НАПН України, ІОД, МАН. — [Київ]: [б. в.], [2011]. — С. 155–164 с.
23. Педагогічні технології: наука — практиці [Текст]: навч.— метод. щорічник / [О. І. Кульчицька, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер; за ред. С. О. Сисоєвої]. — К.: ВІПОЛ, 2002. — Вип. 1. — 281 с.
24. Подоляк, В. О. Формування в учнів системи наукових компетентностей в галузі сучасного виробництва [Текст]: монографія / В. О. Подоляк; [за ред. В. М. Мадзігона]. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — Вінниця: «Книга-Вега», 2002. — 462 с.
25. Психологічний глумачний словник найсучасніших термінів [Текст] / під ред. к. психол. н. В. Б. Шапаря. — Харків: Прапор, 2008. — 672 с.
26. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді [Текст]: наук.— метод. посібник / за ред. В. В. Рыбалки. — Київ; Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. — 388 с.
27. Путилин, В. Д. Развитие творческой активности учащихся профтехучилищ в учебное и внеучебное время [Текст]: метод. рекомендации / В. Д. Путилин. — М.: Высшая школа, 1983. — 46 с.
28. Рыбалка, В. В. Общая и специальная одарённость личности: характеристика, типология, взаимосвязь [Текст] / В. В. Рыбалка // Сучасний погляд на обдарованість та розвиток талантів: матеріали II міжнар. наук–практ. семінару, 22–23 серпня 2011 р., м.Київ / МОНмолодьспорту України, НАПН України, ІОД, МАН. — [Київ]: [б. в.], [2011]. — С. 189–199 с.
29. Рябченко, Л. Вплив творчої пізнавальної діяльності на рівень сформованості професійної готовності майбутнього фахівця [Текст] / Л. Рябченко // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2007. — № 2. — С. 31–40.
30. Сліпчишин, Л. В. Психолого-педагогічні основи впровадження сучасних підходів до навчання у ПТНЗ [Текст]: навч.— метод. посіб. / Л. В. Сліпчишин. — Львів: Сполом, 2008. — 148 с.
31. Стариков, И. М. Обучение рациональным методам труда молодых рабочих [Текст] / И. М. Стариков. — М.: Экономика, 1983. — 128 с.
32. Столяренко, Л. Д. Педагогическая психология [Текст]: учебное пособие / Л. Д. Столяренко. — Изд. 4-е. — Ростов н/Д: Феникс, 2006. — 542 с.
33. Управління людськими ресурсами: філософські засади [Текст]: навч. посіб. / [Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М. та ін.]; під ред. В. Г. Воронкової. — К.: ВД «Професіонал», 2006. — 576 с.

34. Холодная, М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования [Текст] / М. А. Холодная.— 2-е изд., перераб. и доп.— СПб.: Питер, 2002.— 272 с.
35. Хуторской, А. В. Современная дидактика [Текст]: учебник для вузов / А. В. Хуторской.— СПб.: Питер, 2001.— 544 с.
36. Хьелл, Л. Теория личности. Основные положения, исследования и применение [Текст] / Л. Хьелл, Д. Зиглер.— СПб.: Питер, 2002.— 608 с.